

Nummer 1

HET LAND VAN HERLE

Historisch
tijdschrift
voor Parkstad
Limburg

2012

INHOUD

In zijn eer gekrenkt, een adellijke ruzie met dodelijke afloop door Frans Gerards	1
Afscheid van een burgemeester. Marcel F.G.M. van Grunsven, burgemeester van Heerlen 1926-1962 door Marcel Put	13
Brunssum, een dorp voor de komst van de mijn... Wat bewoog de Brunssummers in 1907? door Theo Raets	19
Aangestipt... door Roelof Braad, Sander van Daal en Wim Nolten	33

IN ZIJN EER GEKRENKT

Een adellijke ruzie met dodelijke afloop

Door Frans M. Gerards*

In deze bijdrage wordt een adellijke ruzie met dodelijke afloop beschreven. Het voorval moet zich hebben voorgedaan omstreeks 1406. Vast staat in ieder geval dat de ruzie ontstond op kermismaandag te Nuth. Het rechtsgeschil werd nadien voorgelegd aan de landsheer, de hertog van Brabant. Op 5 september 1406 deed de hertog uitspraak. In het vervolg van deze bijdrage wordt eerst het ontstaan en het verloop van de ruzie besproken. Daarbij baseren we ons op verklaringen van de betrokkenen zoals die tijdens de rechtszitting werden afgelegd. Daarna wordt ingegaan op de gerechtelijke procedure zelf en het vonnis. Vervolgens wordt dieper ingegaan op de achtergronden en motieven van de betrokkenen. Hierbij wordt getracht de vraag te beantwoorden hoe de ruzie kon ontstaan en zo uit de hand kon lopen.

Kermismaandag in Nuth

Zomerkermis in Nuth.¹ Voor de *upper ten* van deze streek een reden om zich chique aan te kleden en op weg te gaan naar Nuth. De kermis in Nuth was een jaarlijkse, vaste gelegenheid voor de streekadel om zich aan iedereen die maar wilde te laten zien.² Daar werden de laatste nieuwtjes uitgewisseld, er werd geroddeld en men probeerde elkaar de loef af te steken. En in de loop van de middag werd er ook nog overvloedig gegeten en stevig gedronken. Vanuit zijn kasteel te Voerendaal, het Hoenshuis, vertrok die dag Johan Hoen richting Nuth.³ Hij was in gezelschap van zijn vrouw Irmgard en de page Leonardken, door sommigen Lenart genoemd. Ze hoopten daar mensen

van hun stand aan te treffen. Was het gebruikelijk dat ze elkaar vaker troffen op bruiloften en begrafenissen, voor de streekadel behoorde ook de kermis van Nuth tot een van hun vaste, jaarlijkse uitjes. Johan was overigens niet de enige edelman uit Voerendaal die de kermis bezocht. Vanuit het wat verderop gelegen kasteel Cortenbach vertrok die dag ook Gerard van Cortenbach met zijn vrouw Agnes naar Nuth.⁴ Op de kermis troffen Johan en Gerard inderdaad de nodige bekenden aan, onder hen veel mensen van hun stand. Het weerzien geschiedde in een opperbeste en vrolijke sfeer. De stemming zat er

Het Hoenshuis zoals het er tegenwoordig bij staat. Het oorspronkelijke kasteel is verdwenen. Wanneer het is gesloopt, is onbekend.

Het huidige kasteel Cortenbach. Hoe het kasteel eruit zag toen Gerard van Cortenbach er woonde, is onbekend. Wat we weten is dat er een ommuring is geweest en torens met schietgaten.

dan ook meteen goed in. Er werd veel gekletst, gelachen, gezellig en overvloedig gegeten en vooral gedronken. Johan en Gerard hadden elkaar overigens nog niet gezien. Ze zaten ieder op een andere plek in een ander gezelschap.

Toen Johan de laatste happen van zijn maaltijd met een paar flinke slokken bier naar binnen had gewerkt, werd hij Gerard van Cortenbach gewaar. Gerard hem trouwens ook. Die kwam onmiddellijk naar hem toe gelopen. Ze kenden elkaar goed want ze woonden hun hele leven lang al in Voerendaal.

Het eerste wat Johan hem vroeg, was of hij Grijzegrubben niet had gezien. Gerard bevestigde dat. Hij had juist nog samen met hem gegeten. Ze hadden met z'n tweeën in hetzelfde gezelschap gezeten. Op dit moment moest Grijzegrubben nog in de bewuste boomgaard zijn.

Johan stond onmiddellijk op en liep naar de boomgaard waar Grijzegrubben moest zijn. En inderdaad, hij zat er nog. Hij bevond zich in goed gezelschap. Om hem heen allemaal adellijke lieden uit Klimmen, Nuth en 's-Hertogenrade. Ook Gerard van Cortenbach was weer bij hem aan tafel aangeschoven.

Een ogenblik observeerde hij het gezelschap. Met Grijzegrubben had hij nog een appeltje te schillen. Toen Grijzegrubben Johan zag en hem wilde begroeten, sloeg Johan dit bot af. En waar iedereen bij was, beschuldigde hij hem van trouweloosheid. Grijzegrubben, zo beet hij hem toe, had hem behandeld als een schalk! Grijzegrubben, die merkte dat alle ogen nu op hem waren gericht en het gezelschap om hem heen geschrokken reageerde, gooide dit ver van zich. Vervolgens reageerde hij met hoongelach en overlaadde hij Johan met de meest smadelijke woorden. Johan voelde zich nu publiekelijk voor schut gezet. Een immense woede maakte zich van hem meester en, zonder zich een ogenblik te bedenken, sloeg hij er op los. Met gebalde vuisten bewerkte hij Grijzegrubbens gezicht zodanig dat het bloed er in straaltjes van af liep.

Dit ging de geschrokken omstanders te ver en ze grepen in. De vechtenden werden met de nodige moeite uit elkaar gehaald. Op datzelfde ogenblik kwam ook Johans neef, Daniël, een zoon van zijn overleden broer Herman, gehaast aangelopen. Om erger te voorkomen bood hij Grijzegrubben onmiddellijk zijn excuses aan. Als zijn oom hem tekort had gedaan, zo zei hij, en hij hem géén genoegdoening zou geven, zou hij ervoor zorgen dat Grijzegrubben schadeloos werd gesteld.

Grijzegrubben sloeg dit voorstel echter af. Hij was niet gek. Hij zou het er niet bij laten zitten. Dit zou hij die verwaande Hoen betaald zetten. Met bebloed gezicht verliet hij het gezelschap op zoek naar versterking. En die vond hij. Binnen een uur had hij een groep van ongeveer dertig personen

bij elkaar getrommeld, allemaal verwanten en vrienden. En met die bende ging hij terug naar de boomgaard waar Johan ondertussen weer met zijn vrienden zat te drinken. Hij had nog niet in de gaten welk onheil er op hem afkwam. Gelukkig voor hem werd hij op tijd gewaarschuwd. Zijn neef Daniël kwam naar hem toe gerend en schreeuwde: "Oem sie wat ghi doet, deze luden comen hier gelopen ende willen U slaen!"

Johan en zijn vrienden - de broers Gosewijn en Walraven van Ulestraten, Lowis van Limmel, Jan van Elmpt, Erken van Nijmegen en Leonardken de page - stonden onmiddellijk op.⁵ Ze begrepen dat het menens was en ze zich moesten verdedigen. Grijzegrubben en zijn bende kwamen dreigend op hen afgelopen, sommigen met het zwaard al in de hand.

Een van Grijzegrubbens' medestanders was Jan van Schimmert. Walraven van Ulestraten, die ondertussen ook zijn zwaard had getrokken, sloeg met één harde klap Jan van Schimmerts' arm er af. Die hing nog slechts met een dun velletje aan zijn romp en in een tijd van niks was het gras om hem heen rood gekleurd van het bloed. Volgens latere getuigen van Grijzegrubben bracht Erken van Nijmegen, wat door Erken overigens later werd ontkend, Jan van Schimmert ook nog eens een steek toe in de zwaar gewonde arm. Jan van Schimmert, die ernstig was gewond, overleefde dit niet. Hij overleed binnen vier à vijf dagen.

Grijzegrubben raakte zelf ook gewond, maar hij op zijn beurt verwondde Lowis van Limmel, die ze achteraf de dood van Jan van Schimmert in de schoenen wilden schuiven.

Na dit voorval verlieten Johan Hoen, Agnes, hun page en ook zijn vrienden onmiddellijk de kermis. Johan reed in allerijl terug naar het Hoenshuis om daar nog wat spullen op te halen. Daarna verliet hij met zijn gezin het Hoenshuis en ook het Land van Valkenburg.

Het vonnis van hertog Antonius

Begin vijftiende eeuw was het nog gebruikelijk dat rechtsgeschillen aan de hertog van Brabant als hoogste rechter werden voorgelegd. Hierbij had de hertog de mogelijkheid om een aan hem voorgelegd geschil eerst te bespreken in zijn raad, bestaande uit edelen en geestelijken. Geleidelijk aan leidde dit tot een verdere institutionalisering van de rechtspraak in een raad of hof. Zo had hertog Antonius van Brabant, die regeerde van 1406 tot 1415, al plannen voor een raadkamer als afdeling van de hertogelijke raad voor rechtspraak. Hierbij dacht hij aan Vilvoorde (België) als vestigingsplaats. Omdat hij in 1415 sneuvelde, werden die plannen niet gerealiseerd. Pas onder de Blijde Inkomste van Philips de Goede in 1430 kwam er een permanente raadkamer. Dit was de 'Raad van Brabant' die zetelde in Brussel.⁶

De doodslag op Jan van Schimmert tijdens de kermis van Nuth, werd voorgelegd aan hertog Antonius van Brabant.⁷ Van hem werd gezegd dat hij een fanatieke bestraffer was van misdadigers, vooral van vadermoordenaars en van al wie de armen onderdrukten.

Voor de hertog beschreef Johan Hoen het voorval zoals dit in het voorafgaande is beschreven. Volgens Johan, waren ze door Grijzegrubben en zijn consorten aangevallen. En om hun hachje te redden waren ze gedwongen

geweest om zich te verdedigen. Om de strengheid van het gerecht te ontgaan, waren ze nadien niet in het Land van Valkenburg gebleven. Verder verklaarde Johan dat hij en zijn medestanders altijd vredelievende personen waren geweest. Nooit hadden ze verkeerde dingen gedaan of anderen kwaad berokkend. Daarom verzochten zij de hertog om genade.

Walraven van Ulestraten, die met zijn zwaard de fatale klap had uitgedeeld, was bereid 'Lants soene te doen' of zo'n zoen als de gewoonte was in het Land van Valkenburg. Omdat Walraven aan Antonius' schatbewaarder een som geld had overhandigd, schold de hertog Walraven zijn schuld kwijt en vergaf hem wat hij had gedaan. Ook werden hem alle andere vergrijpen vergeven. Hieronder vielen alle mogelijke vergrijpen van fysiek geweld, beschadiging of vernieling van andermans eigendom of wat dan ook.

Ook Johan Hoen, zijn page en al zijn medestanders werden vrij gesproken. En de drossaard van het Land van Valkenburg, Jan van Cosselaer, en alle ambtenaren kregen de opdracht ervoor te zorgen dat het vonnis van de hertog stipt zou worden nageleefd.⁸ Als er reeds goederen van Johan Hoen of van zijn medestanders in beslag waren genomen, dan moesten die worden terug gegeven.

Wat aan de ruzie vooraf ging

Uit het verslag van het voorval te Nuth blijkt dat er tussen Johan Hoen en Grijzegrubben in een eerder stadium, dus vóór die bewuste kermismaandag, al iets moet zijn voorgevallen. De inhoud van dat voorval is onbekend. Maar de gevolgen ervan zijn, althans wat Johan Hoen betreft, wel bekend. Johan Hoen was namelijk zwaar beledigd en diep gekrenkt in zijn eer. De eerkrenking was ontstaan doordat Grijzegrubben Johan niet alleen had behandeld als een 'schalk', maar zich ook trouweloos had gedragen.

Met de term 'schalk' gaf Johan Hoen een kwalificatie of belevingswaarde aan Grijzegrubbens gedrag dat hem, voorafgaande aan de kermis in Nuth, zo had gekrenkt. Het Middel-nederlandse woord 'schalc' heeft verschillende betekenissen, zoals dienstknecht, dienaar, lijfeigene, slaaf, maar óók gewetenloze, deugniet, misdadiger, booswicht en boef.⁹

Een of meerdere van deze betekenissen moeten van toepassing zijn geweest op Johan Hoens' beleving van Grijzegrubbens gedrag. Bijvoorbeeld: Grijzegrubben had hem behandeld als een dienaar, dus ondergeschikte, als een deugniet of als een boef! Maar welke betekenissen men er ook uit licht, voor een edelman zijn ze allemaal negatief. Dat betekent onherroepelijk dat Johan zich sterk in zijn eer aangetast moet hebben gevoeld. Die aantasting was zo sterk dat hij vooraf al, dus vóór dat hij op de kermis was, van plan was om dat op die bewuste kermismaandag recht te zetten. Want toen hij Gerard van Cortenbach gewaar werd, was het eerste wat hij hem vroeg of hij Grijzegrubben niet had gezien.

Verder werd Grijzegrubben door Johan Hoen beschuldigd van trouweloosheid. Wie hij ontrouw was geweest, Johan of iemand anders, is niet duidelijk. Duidelijk is wel, dat dit in de late Middeleeuwen een zeer ernstige beschuldiging was, net zo ernstig als een edelman uit te maken voor 'verrader', 'lafaard' of 'bastaard'.¹⁰

Op de dag van vandaag zou zo'n beschuldiging veel minder effect hebben gehad. Ontrouw heeft al lang niet meer die negatieve gevoelswaarde van toen. Huwelijksontrouw is bijvoorbeeld een veel voorkomend verschijnsel. En je bent wel gek als je trouw blijft aan je baas – al heeft die nog zoveel voor je gedaan – als je bij een ander méér kunt verdienen. En profvoetballers ruilen voor een lucratief aanbod gemakkelijk de ene club in voor de andere. In een geïndividualiseerde samenleving staan de individuele belangen voorop en niet de trouw.

Dat was in de late Middeleeuwen anders. Trouw (*fidelitas*) was namelijk de hoeksteen van het feodale systeem. Heren, in het bezit van uitgestrekte domeinen, betaalden hun ridders of dienstmannen met lenen, die de bezegeling vormden van een wederzijds contract. In dat contract bood de leenheer bescherming en leengoederen aan en hij kreeg daarvoor van de leenman dienstbaarheid en raad terug.¹¹ De leenheer was dus in vervolg aangewezen op en afhankelijk van de diensten van zijn leenman. Om van die dienstverlening op aan te kunnen moest de leenheer zich op zijn leenman kunnen verlaten. Daarvoor legde de leenman de eed van trouw af. Dat betekende onder andere dat hij niets mocht ondernemen wat in enig opzicht ten nadele van zijn heer kon zijn.

Zonder trouw kon dit systeem niet bestaan. Trouweloosheid – waarvan Grijzegrubben werd beschuldigd – was daarom een zeer ernstig vergrijp.

Adellijke hiërarchie

De laatdunkende manier waarop Grijzegrubben Johan Hoen, voorafgaande aan de kermis, moet hebben behandeld zal eens zo hard zijn aangekomen omdat de familie Hoen tot de meest toonaangevende en belangrijkste adellijke families behoorde in het Land van Valkenburg. De familie Hoen nam bij de landsheer, de hertog van Brabant, namelijk een vooraanstaande plaats in. Dat hadden de Hoens onder andere te danken aan het feit dat ze de hertog steeds hun trouwe diensten hadden bewezen.

Johan, zijn broer Herman en óók zijn vader, waren altijd voor de hertog door het vuur gegaan. Alle drie hadden ze bijvoorbeeld op 22 augustus 1371 voor de hertog deel genomen aan de slag bij Baesweiler. Zijn vader zaliger, die ook het schoutambt van Maastricht had uitgeoefend, had daarbij zelfs het leven gelaten. En zijn broer Herman had in 1388 van Hertogin Johanna als blijk van waardering het dorp Ingen Broek (Hoensbroek) in leen gekregen, dat toen van de grote schepenbank Heerlen was afgescheiden en tot een afzonderlijke heerlijkheid was gemaakt.

En alle grote daden van zijn vader en zijn broer, of van welk familielid dan ook, straalden af op de hele familie en dus ook op Johan. En wat Johan werd aangedaan, werd in feite zijn hele familie aan gedaan. Grijzegrubben had daarom niet alleen Johan in zijn eer gekrenkt, maar in feite zijn hele familie. Ofschoon Grijzegrubben waarschijnlijk ook van adel is geweest, waren alle adellijke families nog niet gelijk. Het is zeer waarschijnlijk dat Grijzegrubben op een lagere trede van die hiërarchie stond. Immers Johan Hoen beschuldigde hem van trouweloosheid. In de regel was het alleen een heer die een ondergeschikte daarvan kon beschuldigen. Het omgekeerde kon eigenlijk niet.

Het gehucht Grijzegrubben bij Nuth waar Grijzegrubben, wiens voornaam we niet kennen, in de 15de eeuw kennelijk de scepter zwaaide.

Of er tussen Johan Hoen en Grijzegrubben sprake is geweest van een feodale relatie, weten we niet. Maar los daarvan, was er in de late Middeleeuwen een duidelijke hiërarchie in de adelstand die onder andere correspondeerde met de hoeveelheid grond die men bezat.¹² Met zijn optreden - wat dat dan ook mag zijn geweest - had Grijzegrubben de sociale afstand, die hem scheidde van de voorname familie Hoen, overschreden. Daardoor had hij Johans natuurlijke autoriteit en adellijke eer aangetast.

Adellijke eer

Willen we verder doordringen tot de belevingswereld van edellieden in de late Middeleeuwen dan is het begrip eer daarvoor de sleutel.¹³ Eer was het belangrijkste ordeningsprincipe in hun bestaan. Eer verwerven en schande vermijden, daar draaide alles om. Het woord eer had zelfs sacrale wortels. Het verwees naar een door God gewilde standenordering.¹⁴ God had de adel uitverkoren voor de verdediging van recht en orde in deze wereld. Daarvoor had Hij hen uitgerust met bepaalde deugden waarvan dapperheid de belangrijkste was. En die deugden waren erfelijk. Adellijke eer verwees dus naar een door God gewilde, hiërarchische orde en een recht op voorrang. Maar dat recht op voorrang was niet vanzelfsprekend. Een edelman behoorde zijn gezag en autoriteit te onderstrepen met een optreden dat paste bij zijn geboorte. Bij dat optreden behoorde heroïsch gedrag, het voeren van een voorname staat, het zich onthouden van boerenwerk, het bezit van een kasteel en macht over land en mensen.

Een edelman had dus een reputatie hoog te houden. En om die reputatie te handhaven en te bevorderen, moest hij zich in allerlei situaties laten gelden en meedingen naar de gunst van het publiek opdat hij waardig zou worden bevonden. Voor behoud en vermeerdering van zijn eer was een edelman dus aangewezen op het oordeel van anderen.

Eer en reputatie werden niet alleen op het slagveld verworven. Bij iedere confrontatie behoorden die opnieuw te worden afgedwongen. Het was voor een man van eer dan ook van het grootste belang nimmer te buigen of te wijken, als standsgelijken of ondergeschikten zijn autoriteit aantastten. Iedere belediging moest onmiddellijk worden gepareerd met een weerwoord of een actie die de beledigende partij de mond snoerde.¹⁵

Omdat een man van eer zich steeds opnieuw verplicht voelde zijn autoriteit tegenover de wereld te laten gelden, had het eerbegrip een sterk competi-

tief karakter. Dat betekende dat de onderlinge verhoudingen in de gemeenschap van de adel werd gekenmerkt door rivaliteit en in veel gevallen door uitgesproken agressiviteit. De man van eer kende een gebrekkige driftregulering, was veelal kortaangebonden, impulsief, hoogmoedig, driftig en extreem gevoelig voor iedere al of niet vermeende krenking.¹⁶ Aangezien over eer en reputatie in de arena van de wereld werd beslist, hoorde de reparatie van gekwetste eer eveneens in het openbaar plaats te vinden, liefst door de beledigende partij te vernederen in aanwezigheid van de hele eergemeenschap.¹⁷

Bovenstaande uiteenzetting maakt méér duidelijk over het gedrag van Johan Hoen en Grijzegrubben. Johan was ooit door Grijzegrubben beledigd en dat kon alleen maar publiekelijk worden recht gezet.

Een pittig gesprek onder vier ogen ter reparatie van zijn eer en reputatie - zoals we dat nu zouden doen - behoorde toen niet tot de mogelijkheden, evenmin als niets doen. Nu zouden we Johan waarschijnlijk hebben geadviseerd: 'Och, trek het je niet aan, laat het langs je heen gaan. Gewoon het ene oor in en het andere oor uit!' Zo'n advies was toen ondenkbaar. Had Johan het opgevolgd dan was hij voor lafaard uitgemaakt en had zijn reputatie een enorme deuk opgelopen. In de late Middeleeuwen had Johan de plicht om boos te zijn en te reageren.¹⁸

Maar ook Grijzegrubben had, in het bijzijn van diverse standgenoten, eveneens zijn eer hoog te houden. Na Johans' beschuldiging van trouweloosheid weigerde hij te buigen en het boetekleed aan te trekken. Integendeel, waar iedereen bij was, beledigde hij hem met hoongelach en smadelijke woorden opnieuw. Dat riep bij Johan zoveel woede en agressie op dat hij er onmiddellijk onbeheerst op los sloeg.

Fysiek geweld

Nu zou iemand door de aanwending van fysiek geweld zijn eer en reputatie te grabbel gooien. Dat overkwam enige tijd geleden nog de twee PVV parlementariërs Lukassen en Hernandez. Het recht op fysiek geweld, het zogenaamde geweldsmonopolie, berust nu namelijk bij de staat. Maar in de late Middeleeuwen was dat nog geheel anders. Het recht op geweld vormde voor de adel traditioneel een constituerende factor in hun identiteitsbesef en in hun aanspraak op macht en aanzien.¹⁹ In zijn oorsprong vloeide eer namelijk samen met viriliteit, met lichamelijke kracht, martialiteit en macht.²⁰ Het was niet zonder trots dat een edelman kon zeggen: '*Mijn ridderlijke swaert was altijd root van bloet*'.²¹

Het gebruik van fysiek geweld, het zogenaamde eergeweld, was dan ook een wijd verspreide en diep gewortelde praktijk in de Middeleeuwen en ook nog lang daarna. Het impulsieve eergeweld, zoals Johan Hoen dat demonstreerde, was daarbij de meest voorkomende geweldsvariant. Vaak werd daarbij gebruik gemaakt van wapens zoals zwaarden, dolken en rapieren. Opvallend is dat Johan Hoen zich van geen enkel wapen bediende. Hij sloeg er enkel en alleen op los met zijn vuisten. Dat hij dat met zijn vuisten deed, onderstreept de impulsiviteit van zijn geweldshandeling.

Verder moet de invloed van alcohol niet worden onderschat. Het was kermis

in Nuth en er werd gegeten en gedronken en vooral dat laatste kan negatieve gevolgen hebben gehad voor de zelfcontrole. Wijn en bier kunnen al hun ontregelende werk hebben gedaan op het moment dat Johan besloot om Grijzegrubben de waarheid te zeggen.²²

Van de andere kant lijkt het erop dat de omstanders Johans reactie enigszins overdreven vonden. Ze deden immers moeite om de vechtenden te scheiden. Mogelijk is ook dat ze een heviger geweldsuitbarsting vreesden – die daarna ook kwam – en dat ze er de pest in hadden omdat hun feestje werd bedorven.

Een poging tot bemiddeling en conflictbeslechting

In de Middeleeuwen was het niet ongewoon dat de twistenden of hun verwanten bemiddelaars inschakelden. Zij hadden als taak een verzoening tot stand te brengen en een vorm van genoegdoening te realiseren.²³ Hierdoor kon een jarenlange vete tussen twee of meer adellijke families, waarbij geweld in de vorm van roof, gevangenneming, gijzeling, moord en brandstichting schering en inslag was, worden voorkomen. Die bemiddelaars konden verwanten zijn, maar ook invloedrijke bekenden.

Opvallend in deze casus is dat Johans neef Daniël spontaan en ter plekke de taak van bemiddelaar op zich nam.²⁴ Daarbij streefde hij niet zo zeer naar verzoening als wel naar genoegdoening. Want als Grijzegrubben schade had opgelopen, zo stelde Daniël voor, dan zou hij ervoor zorgen dat die schade werd vergoed. Waarom Daniël dit deed, weten we niet. Een aantal beweegredenen kunnen een rol hebben gespeeld. We zetten ze hier op een rijtje.

In de eerste plaats kan het een poging zijn geweest om een adelsvete tussen enerzijds de familie Hoen en anderzijds de families Grijzegrubben en Van Schimmert te voorkomen. Daniëls vader, ridder Herman Hoen, had zich namelijk jarenlang als vertegenwoordiger van de hertog van Brabant ingezet voor behoud van de landvrede en bevordering van de openbare veiligheid tussen Rijn en Maas. Een van de oorzaken van die onveiligheid waren nu juist de veelvuldig voorkomende adelsveten. Die moesten koste wat kost worden bestreden en liefst voorkomen. We mogen aannemen dat Daniël met dit streven van zijn vader – die daarvoor herhaaldelijk dagenlang van huis weg was – is opgevoed. Met andere woorden, Daniël volgde hier de stem van zijn overleden vader. Die zou in zijn plaats misschien hetzelfde hebben gedaan.²⁵

In de tweede plaats was Daniël op 24 maart 1406 door erfenis van zijn vader zaliger in bezit gekomen van de leengoederen van Spaubeek. Hij noemde zich in het vervolg heer van Spaubeek.²⁶ Als er een adelsvete zou uitbreken tussen de betrokken families dan was aan beide zijden de eer van de hele familie in het geding. De familie Hoen kreeg dan op z'n minst te maken met de families Grijzegrubben en Van Schimmert. De kans was groot dat ook hij en zijn goederen te Spaubeek daarbij betrokken zouden geraken. Hiervan zou hij zeer schadelijke gevolgen kunnen ondervinden. Daarom probeerde Daniël kost wat kost zo'n private oorlog te voorkomen.

In de derde plaats was Daniëls persoonlijke veiligheid in het geding. Na doodslag van een familielid konden vele verwanten van het slachtoffer – in

dit geval dus van de familie Van Schimmert - de wapens opnemen. Maar hoe ver ging dat? In sommige streken lag de uiterste grens heel ver. Diegenen die de dezelfde betoudovergrootouders hadden als het slachtoffer mochten wraak nemen op een doodslager.²⁷ Daarbij hoefde men zich niet strikt te beperken tot verwanten van de dader. Ook leden uit de vriendenkring van de dader konden slachtoffer worden van bloedwraak. Daniëls voorstel aan Grijzegrubben kan dan ook worden gezien als een excuus, in de hoop daarmee persoonlijk te worden ontzien als wraakneming het gevolg zou zijn. Door zijn voorstel om de geleden schade te vergoeden – als zijn oom dat niet zou doen - probeerde hij eventuele wraakneming op hem als persoon af te kopen.

Een vierde mogelijkheid is dat Daniël, net als verschillende omstanders, de gewelddadige reactie van zijn oom wel erg overdreven vond en bijgevolg van mening was, dat dit de eer en reputatie van de adellijke familie Hoen geen goed deed. Daarom liet hij zich namens de familie van zijn beste kant zien. Zo kon hij tonen dat zijn familie niet louter en alleen uit houwdegens bestond, maar ook uit vredelievende personen.

Tenslotte is er nog een vijfde mogelijkheid. Het zou kunnen zijn dat Daniël zich van zijn beste kant wilde laten zien om te vermijden opnieuw bij een gerechtelijke procedure betrokken te raken. Zo'n procedure had hij namelijk net achter de rug. Op 23 november 1405 was hij door hertog Antonius vrij gesproken van bedreiging. Een rentmeester, Johannes Peters, had hem bij de hertog aangeklaagd omdat Daniël de vrouw van Jan Stijfbeenszoon gedreigd had omdat deze *'des heren moelen aangetast hadde ende dair niet olie geslagen'*.²⁸

Wraakneming

Dat Grijzegrubben met een overmacht op Johan Hoen af kwam zou als laf en dus eerloos kunnen worden gezien, maar zo was het waarschijnlijk niet. Het belangrijkste was namelijk dat een man van eer moedig en met open vizier in de publieke arena vocht en niet stiekem of achterbaks.²⁹ Messen-trekkerij 's nachts, vergiftiging en de inzet van een huurmoordenaar waren allemaal daden die strijdig waren met de adellijke codes van eer.

Toen Grijzegrubben met zijn bende op Johan Hoen af kwam, lag een regelrechte veldslag voor de hand. Maar het pakte anders uit. De ernstige kwetsuur van Jan van Schimmert, die zijn arm verloor, leek een wending teweeg te hebben gebracht. Er waren daarna nog wel enkele schermutselingen, met verwondingen als gevolg, maar tot een veldslag kwam het niet. Iedereen bracht het er verder levend vanaf. Maar daarmee was het conflict nog lang niet op gelost. Voor Johan Hoen en zijn medestanders was er alle reden voor ernstige bezorgdheid.

Voor de dood van Jan van Schimmert kon voor hem en zijn medestanders zeer ernstige gevolgen hebben. Het was namelijk niet uitgesloten dat de familie van Van Schimmert wraak zou nemen op de dader, zijn verwanten en vrienden. Want bloedwraak, de vergelding na doodslag op een verwant, rechtvaardigde in de late Middeleeuwen de doodslag bij iemand anders van de tegenpartij. Het was zelfs min of meer een plicht om dat te doen. Zo beschouwde Philips de Goede het nog als zijn plicht om de doodslag op

zijn vader, Jan zonder Vrees, in 1419 te vergelden. De chroniqueur Olivier de la Marche heeft Philips' reactie toen als volgt omschreven: '*In alle pijnlijke en dodelijke hevigheid zou hij streven naar wraak om de dode, zover als God het hem wilde veroorloven, en hij zou er lijf en ziel op zetten, vermogen en landen alles aan het lot wagen, het een heilzaam werk achtende en eer aan God geval- lig om er zich op toe te leggen dan om het te laten*'.³⁰

Het citaat maakt duidelijk dat de legitimiteit van de bloedwraak zowel in het laatmiddeleeuwse gewoonterecht als in het rechtsbewustzijn verankerd lag. Toch was eigenrichting, het zichzelf verschaffen van recht, in de late

Middeleeuwen niet zonder meer toegestaan. Er waren echter twee uitzonderingen: (a) wraakneming na doodslag op een verwant en (b) wanneer er sprake was van noodweer of zelfverdediging.³¹

Wraakneming kon langdurige adelsveten, zogenaamde *Kleinkrieg*, tot gevolg hebben waarbij plundertochten, moord en brandstichting schering en inslag waren. Vooral de boeren waren hiervan de dupe.

Om de strengheid van het gerecht te ontgaan, zo zei Johan Hoen achteraf, waren hij en zijn gezellen niet in het Land van Valkenburg gebleven. Het is niet duidelijk wat daarmee wordt bedoeld. Onwaarschijnlijk is dat daarmee het instituut van de rechtspraak wordt bedoeld, vertegenwoordigd door de hertog. Onwaarschijnlijk is ook dat zij een voor hen ongunstige uitspraak vreesden en daarom een gerechtelijke procedure wilde ontlopen. Waarschijnlijker is het, dat hij met 'de strengheid van het gerecht' de bloedwraak vreesde met alle gevolgen van dien. Bloedwraak na doodslag lag immers in het rechtsbewustzijn verankerd.

Ondanks dat Philips de Goede modernisering van de rechtspraak nastreefde kon, hij zich niet onttrekken aan een alles overheersend gevoel van wraak.

'Lants soene te doen'

De beëindiging van een conflict was niet mogelijk als vijandige handelingen de strijd bleven aanwakkeren. In deze casus lijkt het erop dat hertog Antonius zich over het conflict heeft ontfemd met als doel een acceptabele zoenovereenkomst tot stand te brengen en zo verdere escalatie te voorkomen. Of het hier gaat om vrijwillige of gedwongen arbitrage is niet duidelijk. Ook niet of de hertog werkelijk in zijn opzet is geslaagd. In het verslag van de rechtszitting wordt de stem van Grijzegrubben en zijn gezellen namelijk niet gehoord. Voor de hertog namen Johan en zijn medestanders in ieder geval een schuldbewuste en deemoedige houding aan. De doodslag was volgens hen een gevolg van zelfverdediging geweest. Deze interpretatie lijkt door de hertog te zijn geaccepteerd want Johan en al zijn medestanders werden uiteindelijk vrij gesproken.

Een extra inspanning was er voor de doodslager Walraven van Ulestraten. Hij was het die de fatale klap had uit gedeeld. Aan de schatbewaarder van de hertog had hij een som geld uitbetaald. Dat is waarschijnlijk zoengeld geweest. Dit was bedoeld om eventuele wraakneming af te kopen. De bedragen, zeker als er edelen bij betrokken waren, waren niet gering. Het zoengeld was uiteindelijk geheel of gedeeltelijk bestemd voor de nabestaanden van het slachtoffer.³²

De zoen kon vervolgens als een volkomen afdoening van het conflict worden beschouwd. Daarbij werden zelfs alle andere vergrijpen, die ooit in het verleden hadden plaatsgevonden, vergeven. Tot slot verplichtte de hertog de drossaard en zijn ambtenaren om toe te zien op strikte naleving van het vonnis. Dit deed hij waarschijnlijk om zoenbreuk te voorkomen. Bij zoenbreuk werden er vijandige daden gesteld na de verzoening. Dit werd als een van de ergste misdrijven beschouwd.³³

Conclusie

In deze bijdrage is een ruzie tussen twee edellieden beschreven. De oorzaak van de ruzie was enerzijds de belediging die Johan Hoen in eerder stadium, door toedoen van Grijzegrubben, had moeten ondergaan en anderzijds Grijzegrubbens weigering om Johans' terechtwijzing te accepteren. In feite ging het hier om een machtsstrijd waarbij geen der betrokken partijen ook maar een millimeter wenste te buigen.

Een aantal factoren waren ervoor verantwoordelijk dat de ruzie daarna escaleerde en zelfs geheel uit de hand liep. In de eerste plaats was er de goedgevulde 'publieke tribune'. Hierdoor zagen beide partijen zich gedwongen hun eer en reputatie hoog te houden. In de tweede plaats het fysieke geweld dat door Johan Hoen werd aangewend toen hij geen genoegdoening kreeg. Grijzegrubben werd daarbij publiekelijk op een forse afstraffing getraakteerd. In de derde plaats is er zeer waarschijnlijk sprake geweest van (overvloedig) alcoholgebruik waardoor er sprake was van verminderde zelfcontrole. In de vierde plaats Grijzegrubbens reactie om maar liefst met een bende van dertig personen op Johan Hoen wraak te willen nemen. Dat maakte de situatie uitermate bedreigend en onoverzichtelijk en kan daarom bij sommigen, bijvoorbeeld Walraven van Ulestraten, gemakkelijk tot paniek hebben geleid. En in de vijfde plaats ook het dragen van wapens – in dit geval zwaarden – zal hebben bijgedragen aan verdere escalatie. Jan van Schimmert kwam dan wel niet om door het zwaard, maar hij werd er wel zodanig door verwond dat hij enkele dagen daarna aan de opgelopen verwonding overleed.

* Dr. Frans Gerards is psycholoog, amateurhistoricus en lid van de redactie van het 'Het Land van Herle'.

Noten:

1. Het hier weer gegeven verslag is een vrij vertaalde versie van het verslag van J. van de Venne. Het is vooral gebaseerd op de getuigenverklaring van Johan Hoen. Of het voorval zich in 1406 heeft voorgedaan is niet zeker. Het kan ook 1405 of nog eerder

- zijn geweest. In 1406 van dat jaar werd naar aanleiding van dit voorval recht gesproken. Zie: J.M. van de Venne, J.Th. H. de Win en P.A.H.M. Peeters, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967], 32-33.
2. De zomerkermis van Nuth lijkt inderdaad een reünie van de streekadel te zijn geweest. In het verslag van de rechtszitting worden al elf namen van adellijke personen geteld. Maar er waren er méér. Verder blijkt dat ze van heinde en ver kwamen.
 3. Johan Hoen, ook wel Hoen van Voerendaal genoemd, was eigenaar van het Hoenshuis. Hij was een zoon van de Maastrichtse schout Nicolaas Hoen en een broer van de eerste heer van Hoensbroek, Herman Hoen. Hij was gehuwd met Irmgaard de Fexhe. Hun huwelijk bleef waarschijnlijk kinderloos. Zie: Gerards, F., 'Over de afbraak van het kasteel van Voerendaal na 1364', in: *LvH* 58[2008], 3-4.
 4. Zie over Gerard van Cortenbach: J. Mertens, 'De adellijke familie Cortenbach, 13de – 18de eeuw, leverancier van leden van de Duitse Orde en van het Luikse kathedraalkapittel', in: J. Mertens [ed.], *"Met desen crude est guet stoven..."* [Bilzen 2006], 175-176. Met Johan Hoen en Walraven van Ulestraten nam hij deel aan de slag bij Baesweiler. Zie: J.-Th. de Raadt, *La bataille de Bäsweiler (22 aout 1371) Liste des Combattants du Duc Wenceslas* [Bruxelles 1904], 82, 186.
 5. Walraven van Ulestraten en Lowis van Limmel zijn waarschijnlijk dezelfde edelen die in de zomer van 1370, onder leiding van Reinald van Valkenburg, een inval pleegden in het aartsbisdom Keulen. Ze werden echter verslagen en gevangen genomen. Zie: F. Gerards, 'Ridders in gevangenschap. De invrijheidsstelling van Reinald van Valkenburg en Johan van Gronsveld na de nederlaag bij Pingsheim (1370)', in: R.H.P. Coumans e.a., *Adel aan Maas, Roer en Geul II. Studies over de adelsgeschiedenis van Limburg* [Valkenburg aan de Geul 2010], 185-198.
 6. G.Chr. Kok, *Van Raad van Brabant naar Gerechtshof 's-Hertogenbosch. Zes eeuwen rechtspraakgeschiedenis* [Hilversum 2008], 15-20.
 7. Zie over hem: A. Barlandus, *De Kroniek van de hertogen van Brabant* [s-Hertogenbosch 2004], 128-132.
 8. Jan van Cosselaer was heer van Wittem. Hij oefende het ambt van drossaard uit van 1406 tot 1443. In die functie volgde hij Arnold van Crayenheim, heer van Grobbendonk, op die op 31 januari 1406 oneervol uit zijn ambt werd ontslagen. Zie: J.M. van de Venne, *Geschiedenis van het Kasteel van Valkenburg, zijn Heren en hun Drossaarden* [Valkenburg 1951], 119-120.
 9. J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek* [s-Gravenhage 1932], 512.
 10. R. Pyck, 'Aus dem Aachener Stadtarchiv', in: *ZAGV* 8[1886]. Als in de Middeleeuwen iemand 'bastaard' werd genoemd, gold dat als een grove krenking van iemands eer.
 11. C. Jacobs, "'Dit sin degene die loet sin van Gudeshus van den Bisen ende dit sin de heren do met ave helft". Leen- en Cijnshoven in de 13de-14de eeuwse bronnen van Alden Biesen', in: J. Mertens, *"Met desen Crude est guet stoven..."* [Bilzen 2006], 435-436; F.L. Ganshof, *Was ist das Lehnwesen?* [Darmstadt 1961], 90-98.
 12. N. Elias, *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken* [Amsterdam 2001], 379.
 13. C. Gietman, *Republiek van adel. Eer in de Oost-Nederlandse adelscultuur* [Utrecht 2010], 12-13.
 14. C. Claudemans, *Om die wrake wille. Eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland* [Hilversum 2004], 73.
 15. C. Gietman, *Republiek van adel*, 39.
 16. C. Gietman, *Republiek van adel*, 40.
 17. C. Gietman, *Republiek van adel*, 42.
 18. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 72.
 19. C. Gietman, *Republiek van adel*, 192.
 20. C. Gietman, *Republiek van adel*, 37.
 21. C. Gietman, *Republiek van adel*, 81.
 22. Van veel conflicten en wraakacties waren kerk en kroeg de startlocatie. De kerk was populair omdat de aanvangstijden van de missen bekend waren. Voor wraaknemers was het donkere kerkportaal een geschikte omgeving om het fatale werk te verrichten. In de kroeg deed de alcohol het voorbereidende werk. Zie hierover: C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 116-122.
 23. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 209.
 24. Zie over Daniël Hoen: J. van de Venne, *Geschiedenis van Hoensbroek*, 44-46.
 25. Zie over ridder Herman Hoen: F.M. Gerards, 'Ridder Herman Hoen. Trouwe vazal van de hertogin van Brabant en eerste heer van Hoensbroek', in: *LvH* 57[2007], 41-53.
 26. R. van den Brand, S. Frankewitz, *Inventaris Kasteel Haag* [Venray 2008], 369, 400; J. van de Venne, *Geschiedenis van Hoensbroek*, 44 – 46.
 27. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 126-131.
 28. J. van de Venne, *Geschiedenis van Hoensbroek*, 44-45.
 29. C. Gietman, *Republiek van adel*, 198.
 30. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 66.
 31. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 26.
 32. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 249-269.
 33. C. Claudemans, *Om die wrake wille*, 273-274.

AFSCHIED VAN EEN BURGEMEESTER

Marcel F.G.M. van Grunsven, burgemeester van Heerlen 1926-1962

Door Marcel Put*

Het Glaspaleis, het Royal-theater, het raadhuis, de schouwburg en de Promenade. Het zijn deze gebouwen en deze straat die grotendeels het beeld van de Heerlense binnenstad bepalen. Maar ze hebben meer gemeenschappelijk. Ze kwamen allemaal tot stand tijdens het burgermeesterschap van Marcel van Grunsven. Hij was Heerlens burgemeester van 22 mei 1926 tot 1 januari 1962. Vijftig jaar geleden namen de Heerlenaren afscheid van de man die hun gemeente niet alleen door een economische crisis en een oorlog had geleid, maar onder wiens bezielende leiding het grote dorp Heerlen een echte stad was geworden.

De jonge burgemeester Marcellus Franciscus Gerardus Maria Van Grunsven met ambtsketting. Foto: Collectie Rijckheydt, Heerlen

Start van een lange burgemeesterscarrière

Op 22 mei 1926 werd Marcel van Grunsven als burgemeester van Heerlen geïnstalleerd. Hij was toen 29 jaar oud. Dat Van Grunsven zich bewust was van zijn jeugdigheid bleek uit zijn rede. Hij hield de raad voor dat "daarin (zijn leeftijd) elk jaar verbetering zou komen."¹

Hij mocht voor een burgemeester dan wel jong zijn, onervaren was hij allerminst. Van Grunsvens vader was burgemeester van het Noord-Limburgse Ottersum, de gemeente waar hij na het gymnasium zijn eerste baan op de financiële administratie kreeg. Na het vertrek van zijn vader in 1919 werd de jonge Marcel van Grunsven in Ottersum gemeentesecretaris. Hij verdiepte zich met name in de gemeentelijke financiën. De daarin opgebouwde deskundigheid zorgde er waarschijnlijk voor dat hij in 1923 met succes solliciteerde naar de burgemeesterspost in Susteren. Deze gemeente was een belangrijke schakel in het spoorwegverkeer van de mijnen naar de rest van het land. Haar ontwikkeling moest in alle richtingen in goede banen worden geleid – ook

in financieel opzicht. Voor Van Grunsven de kans te laten zien wat hij kon.² Blijkbaar leverde hij goed werk, zowel in zijn eigen ogen als in die van anderen. Hij behield zijn ambitie, solliciteerde en verruilde in 1926 Susteren voor Heerlen. Zijn financiële deskundigheid was vermoedelijk de reden waarom aan hem de voorkeur werd gegeven.

De jonge mijngemeente Heerlen was door de snelle groei in financiële problemen geraakt. De aanleg van infrastructuur, de bouw van woningen en de zorg voor de nodige voorzieningen waren noodzakelijk, maar kostten ook veel geld. De gemeentelijke schuld was opgelopen tot bijna 11 miljoen

gulden.³ De schuld moest worden teruggebracht en tegelijkertijd moest de stadsuitbreiding doorgaan. Blijkbaar had Van Grunsven met zijn werk in Susteren aangetoond de man te zijn die hiervoor kon zorgen. Van Grunsvens eerste maanden in Heerlen waren voor de Commissaris van de Koningin een bevestiging van die gedachte. Op 4 januari 1927 schreef hij de kersverse burgemeester: 'Met groote belangstelling blijf ik Uw werk in Heerlen volgen. Wat ik er tot hertoe van mocht leeren kennen, doet mij vertrouwen dat de leiding er in goede handen is.'⁴

Grondlegger van modern Heerlen

35 jaar later, in zijn afscheidsrede voor de raad, omschreef Van Grunsven Heerlen 'als een stad met grote noden, maar ook met grote beloften, een assepoes onder haar zustersteden'. Heerlen en met name haar arbeidzame bevolking hadden hem steeds opnieuw geïnspireerd. Zelfs, en misschien met name, in minder rooskleurige tijden was toewijding voor hem onontkoombaar.⁵ Dat was de Heerlenaren niet ontgaan, zo bleek onder andere uit de krantenartikelen naar aanleiding van zijn afscheid.

De Nieuwe Limburger typeerde hem als de 'grondlegger van modern Heerlen'. Een magistraat, wars van uiterlijk vertoon, die voortdurend met zijn stad bezig was en die meerdere keren op krachtige wijze de wethouders en de gemeenteraad overtuigde van de juistheid van zijn visie. Onder zijn leiding waren de gemeenteraadsvergaderingen in Heerlen bijeenkomsten van hoog niveau waar bovendien regelmatig wat te lachen viel, dankzij de opmerksaamheid en geestige spitsvondigheid van haar voorzitter, burgemeester Van Grunsven. Hij ging, volgens de krant, dan ook 'de geschiedenis van Heerlen in, als een waarlijk groot burgemeester, die de bezieler werd en in menig opzicht de geestelijke vader van het dynamische en moderne Heerlen'.⁶

De kop van het artikel over Van Grunsvens afscheid in het Limburgs Dagblad was neutraal. De waardering voor hem was echter zodanig dat de krant het hem zelfs vergaf dat hij een van haar journalisten nooit een interview had gegeven. Vroeg een journalist de burgervader om commentaar, dan antwoordde Van Grunsven steeds met: "U kunt mijn woorden vinden in de stukken. Al het andere is onbelangrijk."⁷ In het artikel werden de verdiensten van de scheidende burgemeester breed uitgemeten. Hij was geen regent, maar een echte leider. Een leider die zaken ook kon laten rusten als de anderen, te weten zijn wethouders en de gemeenteraad, nog niet zo ver waren. Een leider die 'het raadhuis electriseerde', waar iets dwingend van uitging.⁸ Niet alleen werd Van Grunsvens grote betekenis voor de ontwikkeling van de stad genoemd. Het Limburgs Dagblad wees ook op zijn inspanningen de Heerlense bevolking cultureel te verheffen. In het raadhuis werden er na de Tweede Wereldoorlog op Van Grunsvens initiatief tal van tentoonstellingen georganiseerd. Kunstenaars kwamen graag en vaak naar Heerlen. Dat dit Van Grunsvens verdienste was, bleek volgens de krant uit de toegewijde vriendschappen die de burgemeester met veel kunstenaars en mensen uit de kunstwereld onderhield.⁹ Bij zijn 25-jarig ambtsjubileum in 1951 verwoordde de Heerlense danseres Noëlle de Mosa dit door onder haar foto

te schrijven: 'Het is een grote "Kunst" zo geliefd te zijn door Uw Limburgse artisten. Moge zij nog vele jaren Uw zeer gewaardeerde medeleven onder vinden'.¹⁰

Van Grunsven was ook één van de eerste pleitbezorgers voor samenwerking tussen de gemeenten in het Industrieschap Oostelijke Mijnstreek. Zijn verbondenheid met de streek bracht hij tot uitdrukking door zijn redes steevast af te sluiten met de mijnwerkersgroet 'Glück Auf'.¹¹

Long Corona's

Hoewel Van Grunsven inderdaad een man was die niet graag de aandacht op zichzelf vestigde, kon hij er bij zijn afscheid niet onderuit. Hij kon en mocht niet met de stille trom vertrekken. En dus was er een bescheiden afscheid, sober en kleinschalig, geheel volgens Van Grunsvens wens.¹²

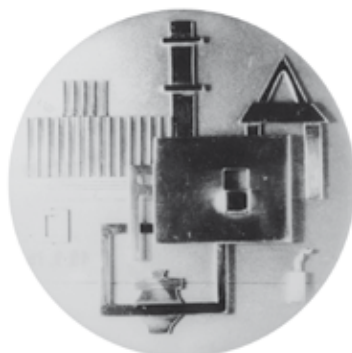
Op vrijdag 29 december was er om 11.00 uur het afscheid van het gemeentepersoneel. Van zijn ambtenaren kreeg de burgemeester een televisietoestel met antenne en tweehonderd van zijn favoriete sigaren, Long Corona's.¹³ Dat de burgemeester niet gewend was stil te zitten, bleek uit zijn typering van de televisie: 'een echt cadeau voor bejaarden', dat eigenlijk alle gepensioneerden bij hun afscheid zouden moeten krijgen. Dit was de burgemeester zoals zijn mensen hem kenden: scherp, soms enigszins spottend, en voor wie goed kon luisteren, waarderend. Het was zijn manier om te zeggen dat hij dit dure cadeau erg op prijs stelde en zich bevoorrecht voelde het te krijgen.

In zijn dankwoord prees hij de Heerlense ambtenaren met wie hij had samengewerkt en herdacht hij hen die, tijdens hun dienstbetrekking bij de gemeente, waren overleden. Hij feliciteerde de ambtenaren die hem niet van nabij hadden gekend, want "Ik was niet één van de makkelijkste." Van Grunsven sprak de wens uit dat Heerlen steeds een ambtenarenkorps zou hebben als waar hij mee had samengewerkt. Vervolgens bracht de muziekkapel van de Heerlense politie een serenade, was er tijd voor een hapje en een drankje en werd er veel gepraat en gedanst. En alhoewel de ambtenaren die middag vrij hadden, bleven er velen dus 'op het werk'.¹⁴

Penning en prijs

Om 17.30 uur was er een buitengewone raadsvergadering. Deze keer niet onder voorzitterschap van Van Grunsven, maar van wethouder en tevens locoburgemeester Schutgens. In die vergadering besloot de raad Van Grunsven tot ereburger van Heerlen te benoemen. Daarnaast kreeg de scheidende burgervader een speciaal gemaakte gouden erepenning, zou het Schouwburgplein voortaan Van Grunsvenplein heten en werd besloten tot de instelling van een Heerlense cultuurprijs die zijn naam zou dragen, de *Burgemeester Van Grunsvenprijs*.¹⁵

Na afloop van de vergadering ging de gemeenteraad naar de burgemeesterskamer. Daar wachtte Van Grunsven samen met zijn gezin, zijn moeder, zijn zus en zijn twee broers. Was de burgemeester gewoon raadsbesluiten met een hamerslag te bekrachtigen, nu kon hij ze alleen maar aanhoren. Hij was ontroerd en sprak tot de raadsleden: "Dit kan ik nog net verdragen,

De erepenning die scheidend burgemeester Van Grunsven van de gemeente kreeg. De penning is een ontwerp van de Heerlense kunstenaar Vera van Hasselt. Foto: Collectie Rijckheyt, Heerlen

maar veel meer toch ook niet." Om er meteen op de van hem bekende geestige wijze toe te voegen dat hij door zijn afwezigheid bij de raadsvergadering geen enkele verantwoording zou nemen voor de genomen besluiten. Daaraan voegde hij, tot grote hilariteit van de aanwezigen, toe: "U vindt het zeker wel goed dat ik stiekum dit plein Schouwborgplein zal blijven noemen?"¹⁶

Het instellen van de cultuurprijs was voor Van Grunsven een grote verrassing, één waarmee hij zeer verguld was. "Als ik iets nagestreefd heb is 't wel de beeldende kunst in Heerlen tot gelding te brengen. (...) door de instelling van deze prijs ben ik er zeker van dat dit beleid in de toekomst zal worden voortgezet."¹⁷

Defilé

Zaterdag 30 december was het afscheid van de burgers van Heerlen. De dag begon met een hoogmis in de Pancratiuskerk. Om 16.00 uur bood het Werkcomité Afscheid Burgemeester namens de Heerlense bevolking een cadeau aan: een donkergrijze Fiat 2300. Nu de burgemeester zijn dienstwagen kwijtraakte, was dit een bruikbaar geschenk.¹⁸ De voorzitter van het comité, wethouder Schutgens, vertelde in een verhaal opgebouwd uit verschillende 'zangen' over de loopbaan van de scheidende burgemeester en zijn verdiensten voor Heerlen. In de 'slotzang' wenste hij de burgemeester namens de Heerlenaren een mooie verdere levensreis toe. In zijn dankwoord klonk ontroering door: "Ik kan mijn gevoelens niet onder woorden brengen. Graag vat ik alles samen in deze wens: Moge het de burgerij en de stad goed gaan."¹⁹

Vervolgens was er een afscheidsreceptie, waarbij de burgemeester en zijn vrouw tal van mensen ter afscheid de hand schudden en cadeaus ontvingen. Een wel heel bijzonder geschenk kreeg Van Grunsven van de Heerlense kunstenaars, namelijk de eerste vijf, in leer gebonden, exemplaren van een dichtbundel geschreven door de kunstredacteur Willem K. Coumans, getiteld: *Heerlen, een stad*.²⁰

Aan het begin van de avond was het tijd voor het laatste geschenk: een lichtstoet met defilé van Heerlense verenigingen en organisaties.²¹ De stoet bestond uit 58 groepen. Zij trok onder belangstelling van duizenden mensen gedurende ruim een uur door de binnenstad. Bij het raadhuis namen de burgemeester en zijn familie het defilé af. De schutterij Sint Sebastianus Heerlen liep voorop en loste bij het Raadhuis aangekomen acht saluutschoten. Diverse muziek- en sportverenigingen, scoutingclubs, zangkoren, de Winkbülle, de brandweer en de gemeentelijke diensten volgden hen. Getooid met lampionnen groeten zij voor het laatst hun burgemeester.²² Glück Auf!

Zaterdag 30 december 1961. Burgemeester Van Grunsven en zijn vrouw worden toegesproken door locoburgemeester en wethouder Schutgens. Foto: Collectie Rijckheyt, Heerlen

Burgemeester Van Grunsven en zijn vrouw bij de donkergrijze Fiat 2300. Foto: Privécollectie B. van Grunsven, Zeist

De mooie verdere levensreis die wethouder Schutgens burgemeester Van Grunsven toewenste, heeft helaas niet lang mogen duren. Op 24 juli 1969, zeven-en-een-half jaar na zijn pensionering, overleed Marcel F.G.M. van Grunsven. Hij werd begraven op de Algemene Begraafplaats aan de Akerstraat, in de stad waaraan hij een belangrijk deel van zijn leven had gewijd: Heerlen.

* Drs. Marcel J.M. Put is historicus. Hij is als docent geschiedenis verbonden aan het Bernardinuscollege te Heerlen. Daarnaast doet hij onderzoek voor de biografie van Heerlens oud-burgemeester M.F.G.M. van Grunsven.

Noten:

1. RhH, archiefnummer 016, Gemeente Heerlen, dossierinventaris, 1919-1969, inv.nr. 6844, afscheidsrede Van Grunsven (handgeschreven).
2. Persoonlijkheden uit het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld (Amsterdam 1938) 573-574; RhH, 016, inv. nr. 6844, *Corpsblad, officieel orgaan van de gemeentepolitie te Heerlen*, 12[1961]12, 2.
3. RhH, 016, inv.nr. 6844, *Corpsblad*, 4; Het jaarsalaris van een mijnwerker bedroeg in 1926 ongeveer 1400 gulden. Ervan uitgaand dat dit loon modaal zou zijn, dan was de Heerlense schuld bijna 8.000 keer het modale loon. Omgerekend naar 2011 is dat ongeveer € 250 miljoen (modaal jaarloon 2011: € 32.500). De huidige Heerlense gemeenteschuld bedraagt ook ongeveer € 250 miljoen. Bron: Jaarrekening 2010 gemeente Heerlen, blz. 183 <http://www.heerlen.nl/Pub/Home/Publicatiesmap/Publicatiesmap-SenC/Jaarrekening-concern-2010.pdf> (geraadpleegd op 1 februari 2012).
4. RhH archiefnummer 051, Kabinetsarchief Van Grunsven, 1926-1960, inv.nr. 141, brief van de Commissaris van de Koningin aan Van Grunsven, 4 januari 1927.
5. RhH, 016, inv.nr. 6844, afscheidsrede Van Grunsven (handgeschreven).
6. RhH, 016, inv.nr. 6844, *De Nieuwe Limburger*, 29 december 1961.
7. RhH, 016, inv.nr. 6844, *Limburgs Dagblad*, 28 december 1961.
8. Dit vermogen is door Nic. Tummers bij de presentatie van het boek *Heerlen Peutzstad* in 1994 omschreven als 'met slim geduld en dwingend tact'.
9. RhH, 016, inv.nr. 6844, *Limburgs Dagblad*, 28 december 1961.
10. RhH, archiefnummer 051, Kabinetsarchief Van Grunsven, 1926-1960, inv.nr. 91 Felicitaties en perspublicaties (krantenknipsels) bij zilveren ambtsjubileum Burgemeester van Grunsven 1951. *Limburgs Dagblad*, 12 mei 1951, 'Kunstenaars gaan feliciteren bij Heerlen's burgemeester'. De Heerlense Oranje Vereniging verraste Van Grunsven toen met een vriendenboek door 37 kunstenaars, waaronder de Limburgers Mathias Kemp en Eugène Laudy, de Vlamingen Ernst Claes en Stijn Streuvels en de 'Hollanders' J.C. Bloem en Adriaan Roland Holst.
11. RhH, 016, inv.nr. 6844, *Limburgs Dagblad*, 28 december 1961; Mijnerkersgroet met een tweeledige betekenis. Ten eerste: veel geluk bij het vinden van erts of steenkool. Ten tweede: een goede terugkeer (uit de mijn, naar boven) na het werk. Bron: <http://de.wikipedia.org/wiki/Gl%C3%BCckauf> (december 2011).
12. RhH, 016, inv.nr. 6844, *Limburgs Dagblad*, 30 december 1961.
13. RhH, 016, inv.nr. 6844, diverse rekeningen.
14. RhH, 016, inv.nr. 6844, *De Nieuwe Limburger*, 30 december 1961.
15. De erepenning was een ontwerp van de Heerlense kunstenaar Vera van Hasselt; Naast erkenning kreeg de winnaar van de Burgemeester van Grunsvenprijs een bedrag van 2500 gulden. Het maandloon van een ondergrondse mijnwerker was toen ongeveer 300 gulden. Bron: <http://www.limburgsemijnen.nl/Loonkaart%20Staats%20mijn%20Emma%20uit%201962%20andere%20layout.JPG> (geraadpleegd op 1 februari 2012).
16. RhH, 016, inv.nr. 6844, *Limburgs Dagblad*, 30 december 1961.
17. Gezien de nieuwe culturele lente die Heerlen momenteel doormaakt en als een hernieuwd eerbetoon aan Van Grunsven is het de overweging waard, dertig jaar na de laatste uitreiking van de Burgemeester Van Grunsvenprijs, de draad weer op te pakken en deze prijs opnieuw te gaan toekennen.
18. Het geld voor dit cadeau was bijeengebracht door vrijwillige bijdragen van tal van Heerlense bedrijven, zelfstandige ondernemers, artsen, notarissen etc. Zij waren door het comité aangeschreven met het verzoek om een donatie. Velen gaven daaraan gevolg: RhH, 016, inv.nr. 6844, *Limburgs Dagblad*, lijst bijdragen afscheidscadeau burgemeester Van Grunsven. Vermoedelijk konden burgers ook spontaan geld doneren.
19. RhH 016, inv.nr. 6844, *De Nieuwe Limburger*, 2 januari 1962.
20. Naast Coumans waren deze kunstenaars: de schilder Ger Lataster, de schrijver Oscar Timmers, de componist Willy Paulissen, de beeldhouwer Nic. Tummers en de beeldend kunstenaar Eugène Laudy.
21. De organisatie was in handen van de Oranje Vereniging Heerlen.
22. RhH, 016, inv.nr. 6844, brief Oranje Vereniging Heerlen, 12 december 1961 en Agenda bijeenkomst Werkcomité Afscheid Burgemeester, 7 december 1961.

BRUNSSUM, EEN DORP VOOR DE KOMST VAN DE MIJN ...

Wat bewoog de Brunssummers in 1907?

Door Theo Raets*

We kiezen een willekeurig jaar uit het leven van de Brunssummers, het jaar 1907, waarin de fanfare Kunst en Vriendschap van Brunssum is opgericht. Kerkelijke aangelegenheden speelden nog een grote rol. Brunssum had toen heel andere maatschappelijke verhoudingen dan nu. Het was een dorp met 1357 inwoners.

De Dorpstraat met oude kerk in Brunssum, 1905.

Wat hield de mensen bezig en waarover spraken zij? Het was de tijd waar veel inwoners nog voor hun kostwinning, vaak met hun gezin, naar Pruisen trokken om 'brikken' te bakken. Ze vertrokken na Pasen en bleven er tot in het najaar, behalve diegenen, die daarna nog in de bietencampagne gingen werken. Het was een hard bestaan. Werkdagen van twaalf uren kwamen vaak voor.¹ De Staatsmijn Emma was net in aanleg, met de aanleg van de Staatsmijn Hendrik die voor een enorme bevolkingsgroei van het dorp zorgde, werd enkele jaren later begonnen.² Wereldschokkende dingen waren er niet in Brunssum. Twee kranten berichtten over de gebeurtenissen in en buiten Brunssum: de *Limburger Koerier* (LK) en de *Nieuwe Limburger Koerier* (NLK).³ De *Nieuwe Limburger Koerier* kwam drie maal in de week uit en schreef niet al te veel over Brunssum. Daarnaast geven de notulen van het gemeentebestuur een kijkje in het politieke leven van het dorp.

De Dorpstraat in Brunssum, 1912.

Een van de eerste nieuwtjes voor het dorp die de krant van 1907 meldde, was dat in Paramaribo de op 1 januari 1855 in Brunssum geboren pater Willem Dortants overleden was. Hij trad op twintigjarige leeftijd in bij de paters Redemptoristen en werd in 1880 te Wittem tot priester gewijd. Hij was daarna leraar Grieks aan het Klein Seminarie van de Redemptoristen te Roermond. Sinds 1890 was hij missionaris in Suriname, waar hij op diverse staties werkte. Hij overleed op 19 december 1906 aan een maagkwaal.⁴

Sociale zorg

Op 25 januari 1907 vergaderde de gemeenteraad van Brunssum. De raadsleden waren: burgemeester A. Meens, die ook als lid gekozen was, wethouders J.A. Keulers en P.A. Velraeds en de leden W. van den Camp, M.J. Chorus, L.L. Franssen en J.M. Smeets. Gemeentesecretaris was C.H. van den Camp. In die raadsvergadering werd besloten de gemeenteontvanger, F. Boshouwers, f 1,20 meer jaarwedde te geven wegens het verlies, dat hij leed door het ontvangen van Duits geld. Ook kwam de armenzorg aan de orde. De zusters Franciscanessen van Heythuysen gaven les aan meisjes. De overste van het klooster gaf jaarlijks het aantal kinderen op van wie de ouders te arm waren om schoolgeld te betalen. De gemeente subsidieerde dat. De raad besloot hieraan f 141,- uit te geven. Later, in de raadsvergadering van 11 december, kwam het besluit om daarvoor in 1908 f 100,- te geven.⁵ Het burgerlijk armbestuur verzocht een subsidie van f 50,- als kasgeld. De raad ging in november akkoord 'omdat voor den armen gezorgd dient te worden'.⁶

De LK meldde op 21 maart 1907 dat volgens de Gezondheidscommissie in Brunssum drie gevallen van tyfus waren geconstateerd. Verdere meldingen: 29 juni: twee gevallen van roodvonk te Heerlen; 27 juli: een geval van tyfus te Kerkrade en 17 augustus: één geval van roodvonk te Heerlen en één geval van difteritis te Kerkrade, en op 21 december één te Heerlen.

Openbare verkopen

Op 4 februari verkocht notaris Beckers van Hoensbroek 'ter herberge van M. Palant te Brunssum en ten verzoeke der kinderen Custers': huis, schuur, stal, erf, tuin en boomgaard, 18 aren groot en 16 bouwlanden. Op 25 februari verkocht hij, ook voor de kinderen Custers: een sterk merriepaard, een flink merrieveulen, 4 drachtige koeien, akker- en schuurgereedschap en alle huismeubelen. Op 17 juli werden voor diezelfde kinderen de te velde staande rogge, haver en tarwe verkocht. Al die veldvruchten waren tegen hagelschade verzekerd. Notaris Lienaerts van Merkelbeek verkocht 5 juli in de herberg van W. Backbier te Rumpen rogge, tarwe en haver. Op 24 september verkocht Beckers 'ter herberge van W. van den Camp te Brunssum en ten verzoeke der kinderen van den Camp' een huis met stalling en aanhorige gebouwen en boomgaard, 24 bouwlanden en een weiland. Dezelfde dag verkocht hij 'ten verzoeke en ten woonhuize van J. Scholl' alle huismeubelen, vee- en akkergereedschappen'. Hij verkocht 9 oktober 'ten woonhuize en ten verzoeke der kinderen van L. Scholl': 8 percelen bouwland, 2 percelen weide en 9 percelen hakhout en bos. Lienaerts verkocht op 26 september in de herberg van Boshouwers op verzoek van de erven van pater Willem Dortants 21 stukken land in Brunssum en 2 in Merkelbeek. Het bewijst dat Brunssum toen nog een agrarisch dorp was.⁷

Brand!

Op 4 april meldde de LK, dat de dag tevoren omstreeks 11 uur 's morgens door onbekende oorzaak brand uitbrak op de Brunssummerheide. Aangewakkerd door een flinke wind breidde het vuur zich uit over een lengte van 6 à 7 km. tot aan de Bouwberg en Schinveld. Het werd bestreden door inwoners van Brunssum, Schinveld, Waubach, Teveren en Scherpenseel, waar de krant alle lof voor had. De brand ging ook richting Nieuwenhagen en Heerlen. In Rumpen had men uit voorzorg al meubels uit de huizen gedragen. Met hard werken kon men daar de brand stuiten. In totaal werden 350 hectaren bos en hei verwoest.

Vijftig jaar zusters te Brunssum

Op 9 april vierden de zusters Franciscanessen van Heythuysen het feit, dat ze vijftig jaar tevoren in Brunssum met hun werk waren begonnen. De beginjaren waren door geldgebrek moeilijk. Daarom hadden ze bijna moeten vertrekken, maar dat was afgewend door een geldelijke actie van de parochianen van Brunssum onder leiding van pastoor Mannens.⁸ Het jubileumfeest begon op 8 april 's avonds met kamerschoten. De zusters hadden een lagere-, een ulo- en een huishoudschool. De leerlingen hadden de kloostergevels versierd met guirlandes, kransen, vlaggen en bloemen. Op de feestdag waren ook een 100-tal oud-pensionaires (internen) aanwezig. Het feest begon met een eucharistieviering en 's middags was er een plechtig lof, daarna receptie. Enige meisjes boden als geschenk een klok aan voor in de kapel. Burgemeester Alfons Meens schetste de kloostergeschiedenis en sprak de wens uit, dat het "zo mocht blijven voortgaan voor het geluk van de instelling en bijzonder voor het zedelijk belang der gemeente."

Franciscanessen

De 'Eerwaarde Moeder' bedankte de gemeente voor de "aan het klooster en haarzelf bewezen eer en vertrouwde op God, dat Hij het klooster zoude blijven zegenen." Ook veel geestelijken kwamen hun gelukwensen aanbieden.

Eén ervan was dr. P. Mannens, president van het Groot Seminarie, neef van pastoor Mannens, die het klooster door de moeilijke eerste jaren loodste. Ook was de eerwaarde heer Riga, hoogbejaard rustend pastoor, aanwezig. Hij was bij de komst van de congregatie kapelaan in Brunsum en had veel met het klooster te maken gehad. Zoals destijds gebruikelijk daverden de hele dag kamerschoten. De bevolking verhoogde de feestvreugde door te vlaggen en de dag werd besloten met vuurwerk.⁹

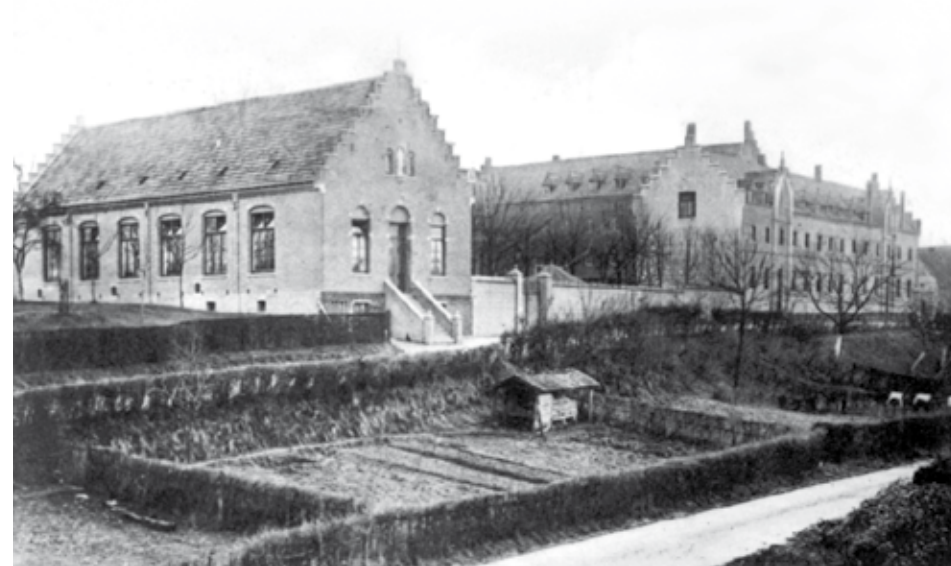

P. Mannens

Onderwijs

De inspecteur van het lager onderwijs vond het noodzakelijk, dat op de openbare school een onderwijzeres voor het leervak 'nuttige handwerken' (de naaldvakken) moest komen. Na de grote vakantie hadden enige meisjes de school verlaten, omdat ze naar de school der zusters Franciscanessen gingen. Op de openbare school waren nog maar vier meisjes. Dus maakten B&W

er een tijdelijke benoeming van voor november en december. Aangesteld werd juffrouw Maria Hubertina Palant, die voor die twee maanden f 6,- kreeg.¹⁰ Ter vergelijking: het jaar daarna was het weer zo. Toen werd juffrouw Frederica Scholl tijdelijk benoemd; zij was de enige sollicitante. Er werd in de notulen vermeld, dat de meisjes maar gedurende enige maanden in het jaar de openbare school bezochten.¹¹ Een ander punt van de schoolopziener (inspecteur) was het geven van herhalingsonderwijs. Dat was voor jongens die de lagere school af hadden en waarin de belangrijkste vakken uitgediept

Het klooster van de Franciscanessen, Pensionaat St. Joseph.

Openbare Lagere School

werden. Die jongens konden beter voorbereid bij een baas aankloppen als zij een baan zochten. Het betrof Nederlandse taal, rekenen, kennis der natuur (landbouw) en Duits. De burgemeester zei in de raadsvergadering van november 1907, dat er te weinig aanmeldingen waren.²⁶ Het raadslid W. van den Camp antwoordde daarop, dat de bekendmaking niet goed aangeplakt was. Die was niet te lezen, omdat er andere papieren overheen geplakt waren. Wethouder Velraeds vermoedde, dat de burgemeester tegenwerkte en dat er meer aanmeldingen zouden zijn als het schoolgeld van 60 cent per maand verlaagd werd tot 30 cent. De raad besliste dat het schoolgeld 30 cent werd en de aankondiging opnieuw aangeplakt zou worden. Voor het herhalingsonderwijs werden het hoofd der school, H.J. Hermans en onderwijzer P.H. van den Camp benoemd.¹²

Kleermakers

Op 25 mei schreef de LK dat de maand daarvóór een vakbond voor kleermakerspatroons was opgericht. Die hield zich onder meer bezig met het gezamenlijk inkopen van benodigdheden om kleren af te werken, zoals knopen en band. Een dergelijke bond werd de dag daarna opgericht voor Sittard en omstreken, waartoe ook Brunssum behoorde.

Horeca

Als men de notulen van B&W-vergaderingen uit die dagen leest, vindt men voor een zeer groot deel de behandeling van aanvragen voor een drankvergunning.¹³ Er was toen weinig welvaart, dus men probeerde via die weg iets te verdienen. Het college moest dan onderzoeken of er geen bezwaren door omwonenden tegen de vergunning gemaakt werden. Dat was zelden het geval. Maar er mocht slechts een beperkt aantal cafés toegelaten worden. Volgens de drankwet van 1904 was dat 1 op 250 inwoners. Voor Brunssum kwam dat uit op zes.¹⁴ Daarom kregen de aanvragers het bericht, dat hoewel er geen bezwaren waren, de vergunning geweigerd werd uitsluitend omdat het vastgestelde aantal was bereikt. De aanvrager werd dan op een lijst gezet en kon wachten tot hij aan de beurt was. Uit verschillende van die aanvragers zijn later gerenommeerde horecaondernemers voortgekomen, zoals bijvoorbeeld Boshouwers en Scholl.

Tijdens de vergadering van 2 augustus deed wethouder Keulers het voorstel om het cafésluitingsuur op 23.00 uur vast te stellen in plaats van 22.00 uur. Maar de raad vond 'tien uur voor eenieder een mooi uur om naar huis te gaan'. Dhr. Keulers trok daarop zijn voorstel in.

Het pand Boshouwers.

'Hulp- en telegraafkantoor', het postkantoor in de Poststraat.

Post

Tijdens de raadsvergadering van 27 februari 1907 werden B&W gemachtigd om een verzoek te richten aan 'de Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid ter bekoming van een post- kantoor.' De LK van 8 juni berichtte, dat 'wij tot ons genoegen vernemen, dat door de Postadministratie is besloten in Brunssum een hulppostkantoor te vestigen.' De krant wilde het goed onder de aandacht van de bevolking brengen, want het stond er op die dag twee keer in! Op 7 november 1907 meldde de LK, dat 'met ingang van 16 november het postkantoor in Brunssum gevestigd zal zijn als hulppostkantoor van Sittard'. Het kwam in de Dorpstraat.

Grond boven de mijn

In 1906 had de regering besloten tot aanleg van de Staatsmijn Emma. In 1908 verzezen de eerste boortorens voor het uitdiepen van de schachten.¹⁵ Eigenaars van grond, gelegen boven de Staatsmijn Emma hadden recht op een overheidsuitkering van f 12,50 per hectare. De LK meldde dat op 8 juni. Het Emmaveld bevatte ook gronden te Brunssum: sectie B gedeeltelijk en sectie C geheel. De eigenaren moesten aanvragen indienen bij de 'Directeur-Generaal der Staatsmijnen' te Heerlen vóór 25 oktober 1907 op gezegeld papier.

Erg vroeg

Dhr. J.H. Beckers van Jabeek en mr. H. van Groenendael hadden een aanvraag voor een vergunning ingediend om bruinkool uit de grond te halen tussen Brunssum en Rumpen. Die concessie zou Brunhilde heten. Tijdens de raadsvergadering van 15 juni kwam dhr. Beckers daarover praten. Na veel discussies kregen ze het recht tot boren op gemeentegrond op een opper-

vlakte van 140 ha tot 1 januari 1908, waar ze f 150,- voor moesten betalen. Plan was om in 1918 met de ontginning van Brunahilde II te beginnen. Zij is nooit gerealiseerd.¹⁶

Verkiezing

In die dagen trad niet de hele gemeenteraad af, maar een deel. In 1907 waren dat: A. Meens (burgemeester/gekozen raadslid), wethouder P. Velraeds en W. van den Camp volgens het rooster van aftreden. Op 6 juli vonden de gemeenteraadsverkiezingen plaats.¹⁷ Er was nog geen algemeen kiesrecht. Degenen die wel kiesrecht hadden, liepen op de verkiezingsdag door Brunssum met hun stemoproep duidelijk zichtbaar boven het reverszakje uitstekend. Ze werden dan door de kandidaten uitgenodigd om in een café 'iets' te drinken. Mijn vader was toen 'onderwijzer van bijstand' in Spekholzerheide. Toen hij in Brunssum aankwam, waren de mensen meer dronken dan nuchter. Eén van hen stootte hem aan en vroeg (in ABN vertaald): "Wie loopt hier nog zo rechtop? O, meester bent u dat." De drie kandidaten werden herkozen.

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 3 september werden de herkozen raadsleden beëdigd. Allereerst legde burgemeester A. Meens de eed af in handen van wethouder Keulers. Daarna de heren Velraeds en W. van den Camp in handen van de burgemeester, om dan hun plaats in de raad in te nemen. Dhr. Velraeds werd met algemene stemmen tot wethouder herkozen. De rekening van de gemeente over 1906 werd voorlopig vastgesteld. De inkomsten waren f 6044,39½ en de uitgaven f 4817,99½. Het batig saldo was f 1226,40 en f 47,35 was oninbaar. G.S. stelden later de rekening definitief vast. Het lid W. van den Camp zei op die vergadering, dat 'door den heer graaf (van Amstenrade) en zijn jagers veel schade werd aangebracht aan te wassen staande veldvruchten'. Besloten werd de veldwachter opdracht te geven om op te letten en bij herhaling proces-verbaal op te maken. Dit werd aan de graaf bericht.

De fanfare

De dorpen om Brunssum hadden al muziekkorpsen. De directe aanleiding tot de oprichting van de fanfare was een weinig verheffende. De St. Gregoriusparochie houdt ook nu nog op Drievuldigheidszondag de processie. Het kerkbestuur bestelde daarvoor muzikanten uit de directe omgeving van het dorp. Geen hele fanfare of harmonie. Maar die mannen kwamen half- of dronken aan en soms helemaal niet. Pastoor Nuchelmans had daar zo zwaar tabak van, dat hij een Brunssums korps wilde. Hij kreeg steun van het hoofd der openbare school meester H. Hermans en van burgemeester A. Meens. Op 23 juli 1907 werd de fanfare Kunst en Vriendschap opgericht. Aanvankelijk had men 17 koperblazers en één trommelslager. Als voorlopige bestuursleden waren 16 juni gekozen: F. Meens (voorzitter), H. Hermans, H. Franssen en F. Northausen. In diezelfde week gingen de heren in Brunssum rond om de nodige gelden in te zamelen. Dhr. M. Janssen uit Heerlen werd dirigent. Hij leidde al zes andere korpsen. De NLK concludeerde dat hij dus een *goede* was.¹⁸ Op 2 augustus behandelde de raad het verzoek-

Kunst en Vriendschap, 1947.

schrift van de fanfare om subsidie te krijgen. De fanfare vroeg f 100,- voor de oprichtingskosten. De burgemeester had verschillende ambtgenoten uit de gemeenten, die al muziekkorpsen hadden, geraadpleegd. Hij wilde wel subsidie geven maar niet zoveel. Ook de raadsmeerderheid wilde dat. Maar hoeveel? Dat had nogal wat voeten in de aarde. Twee leden wilden wel uit eigen zak geven, maar waren tegen subsidie. Na heel wat loven en bieden kwam de raad op f 60,- uit.

Twee dagen later gaf de fanfare haar eerste feest. De deelnemende verenigingen werden 's middags in een feestweide ontvangen, waar de erewijn gedronken werd. Daarna volgde een optocht door Brunssum en vervolgens keerde men terug naar de feestweide. Daar werd geconcentreerd en er waren vermakelijkheden, zoals ringsteken, kunstrijden op de fiets en damesvogel-schieten.¹⁹

Toneel in Brunssum

Begin januari 1907 was al aangekondigd, dat de Brunssumse jongelingsvereniging toneel zou spelen. Op 9 februari schreef de LK dat er twee stukken opgevoerd waren. Het eerste stuk heette: 'Het Onze Vader', dat over de Parijse Commune-opstand van 1871 ging. Terwijl Parijs door Duitse troepen bezet was, kwamen de bezitlozen onder de Parijzenaren in opstand tegen de bezitters. Daarbij kwamen veel mensen om het leven, waaronder de aartsbisschop. De toneelspelers waren doordrongen van het dramatisch gegeven, dat zij vertolkten.

Het tweede toneelstuk heette: 'Robrecht van Vlaanderen'. Het handelde over een Vlaamse graaf, die met een kruistocht meeding en roem vergaarde in de strijd tegen 'ongelovigen'. De acteurs speelden vlot en degelijk en kregen de lof van het publiek. De stukken werden opgevoerd in een schoollokaal, dat tot in alle hoeken bezet was. In de pauze werden enkele komische sketches opgevoerd.

Brikkebekkers

Beek, begroting en klei

Tijdens de gemeenteraadsvergadering van 8 oktober werd besloten om het 'dicht leggen' van de beek in de Dorpstraat uit te stellen wegens te grote kosten. Een agendapunt was de gemeentebegroting 1908. De posten werden artikelsgewijze voorgelezen, waarbij de raadsleden de gelegenheid hadden over elke post te spreken. Op kleine wijzigingen na werd de begroting goedgekeurd. Over het beleid werd kennelijk niet gepraat.

In deze vergadering werd ook gesproken over het kleidelven uit gemeentegrond. Daarover werden contracten afgesloten met dhr. L. Scholl, die een aardewerkfabriek had. Hij moest voor het delven f 5,- per kleine roede jaarlijks betalen. Een kleine roede was ongeveer 20 m². Dhr. Scholl - in de volksmond wel 'potten Scholl' genoemd - kwam daar tegenop. De klei die hij gebruiken kon voor de pottenbereiding, zat hoogstens één meter diep. In die laag zat niet zoveel klei als in diepere lagen. Uiteindelijk werd in die vergadering besloten, dat Scholl voor twee kleine roeden f 5,- moest betalen. De klei, die op 1 januari 1908 niet uitgegraven was, verviel aan het gemeentebestuur.²⁰

Brikkenbakkers

Op 17 oktober stond een artikel in de LK over de mijnwormziekte, die bij werklieden in de steenbakkerijen in Zuid-Limburg geconstateerd was. De ziekte had zulke vormen gekregen, dat maatregelen werden genomen. Werkers die besmet waren, mochten niet meer toegelaten worden. Wormdragende steenbakkers kregen de gelegenheid in een ziekenhuis kosteloos een uitdrijvingskuur te ondergaan en kregen schadeloosstelling over het gederfde loon.

IJzerfabriek

Een ingezonden stuk in de NLK van 22 oktober, ondertekend door 'H.', ging over de Almanak van Herve uit 1792.²¹ Daarin stond dat 'te Bronsem eene fabriek van quincallerie bestond, waar tussen 500 en 600 man hun brood verdienden'. De schrijver verwonderde zich erover, dat er een eeuw later geen spoor meer van die fabriek over was. 'H.' had de Franse tekst kennelijk niet goed begrepen. Met 'fabrique' werd eind 18^e eeuw niet een fabriek, maar werden de gezamenlijke werkplaatsen, waar ijzerwaren gemaakt werden, aangeduid.²²

December

Tijdens de raadsvergadering van 11 december moest een aantal zaken, die eerder dat jaar aangesneden waren, afgerond worden. Wethouder Velraeds had kritiek op de gang van zaken in het college van B&W. Hij kreeg geen stukken en er werden geen B&W-vergaderingen meer gehouden. De burgemeester en de secretaris deden alles alleen. Hij twijfelde eraan of hij nog wel wethouder was. De voorzitter antwoordde dat er de laatste tijd weinig werkzaamheden waren en hij de wethouders niet onnodig bijeen wilde roepen. Velraeds stemde tegen bij de vaststelling van de notulen van de vorige raadsvergadering, omdat die niet in het college van B&W behandeld waren.

Veldwachter

Er was een verzoek van de Nederlandse Politiebond binnengekomen over een ongevallenverzekering voor veldwachters. Daarbij was een begeleidend schrijven van Gedeputeerde Staten, waarin ook verhoging van de jaarwedde van veldwachters behandeld werd. Veldwachter was toen Peter Bex, die f 300,- per jaar verdiende. Hij deed ook andere werkjes voor de gemeente. De gouverneur van Limburg stelde in die tijd de veldwachters aan. Bij Bex' aanstelling had de burgemeester hem bij de gouverneur aanbevolen met de opmerking: "Hij kan ploegen." De raad wees verhoging van de jaarwedde af, omdat die voor de Brunssumse veldwachter voldoende werd geacht en omdat 'de veldwachters ook hun eigen werk kunnen doen'. Over de ongevallenverzekering werd in de raadsvergadering van 11 december gezegd, dat 'die alleen in zijn belang is en niet in dat van de gemeente'. Men werd het er uiteindelijk over eens, dat de premie à f 7,50 voor de helft door de gemeente betaald zou worden.

Kou

In die vergadering vonden enkele leden, dat het in de school 's winters te koud was. Mevrouw Eggen poetste de school, zorgde voor de kachels en kocht de kolen. De 'kouwelijke' raadsleden wilden dat de gemeente de kolen kocht. Sommigen wilden blijkbaar van de poetsvrouw af. Burgemeester Meens wilde mevrouw Eggen in haar functies handhaven. Zij hield de school schoon en over het stoken was maar één klacht binnengekomen. Wethouder Velraeds vond dat de vrouw redelijk voldeed en graag deed wat van haar verlangd werd. Hij zei toe dat hij op zijn tijd de school zou inspecteren en vroeg de bestaande toestand te handhaven. En dat deed de raad.

Klei-arbeiders

Klei en zand

De delfstoffen klei en zand waren belangrijk voor Brunssum en de bevolking. Reeds in de Middeleeuwen was er een aardewerkindustrie in Brunssum en Schinveld van internationale betekenis.²³ Het provinciebestuur had al eerder aangedrongen om bij het vervoer van zand en klei uit de hei een hogere accijns te bepalen dan 10 cent per kar om daarmee meer inkomsten voor aanleg en onderhoud van de wegen te genereren. De raad besloot er 15 cent van te maken.

Een twistpunt met buizenfabrikant F. Frijns ging over het brengen van de delfstoffen uit de hei naar plaatsen buiten de gemeente Brunssum. Daar moesten de exploitanten meer voor betalen, maar Frijns wilde dat niet. Hij zei dat zijn overeenkomst met de gemeente ging over zand uit gemeentegrond voor het vervaardigen van buizen. Maar in het contract was niet bepaald of die buizen in of buiten de gemeente moesten worden gemaakt. Als de raad hem wilde vervolgen, dan kwam het maar voor de rechtbank. Maar dat wilde de raad toch niet. Op 11 december besloot de raad om de overeenkomst met Frijns te herzien. Hij had tot dan toe f 7,- per jaar betaald. De raad constateerde dat hij bij de oprichting van zijn fabriek niet meer dan 30 à 50 m³ zand per jaar voor de buizen gebruikte. De fabriek was inmiddels uitgebreid en in 1907 werd het verbruik op 250 à 300 m³ per jaar geschat. Een deel van dat zand vervoerde hij naar Heerlen om er daar buizen voor de waterleiding van te maken. Na lange discussie besloot de raad om de prijs van f 7,- tot f 30,- te verhogen.²⁴

Bomen

Raadslid Smeets woonde vlakbij een poel, waar vijf bomen stonden. In 1907 verkocht hij die bomen aan dhr. Kuijpers voor f 100,-. Maar dat mocht niet, want ze stonden op gemeentegrond. Daar is heel wat over geboomd in de raad, te beginnen in de vergadering van april. Burgemeester Meens zei, dat

hij dhr. Kuijpers ingelicht had en stelde voor om één boom aan dhr. Smeets te laten. Er zijn in verschillende volgende vergaderingen voorstellen gedaan om de f 100,- te verdelen over de gemeente en Smeets. Dhr. W. van den Camp vroeg of Smeets meende dat die poel van hem was, waarop Smeets zei dat hij hem altijd gereinigd en verzorgd had. De emoties liepen zo hoog op, dat de burgemeester zich genoodzaakt zag de raadsvergadering van 27 mei te schorsen. Hij ging naar Maastricht om bij het provinciebestuur zijn licht op te steken. Daar kreeg hij te horen, dat Smeets geen bevoegdheid had de bomen te verkopen of te kappen. Maar een schadeloosstelling was wel billijk. Er werd beslag gelegd op het kappen van de bomen. Smeets dreigde met een proces. Uiteindelijk werd men het eens in december, nadat enkele voorstellen gesneuveld waren. Smeets kreeg een vergoeding van f 70,-. Gedeputeerde Staten vonden het goed, maar verlangden wel, dat er een akte gemaakt werd. Dat raadslid Smeets erover meegestemd had, daar tilde ze in Maastricht niet zo aan.²⁵

Kiezel

Een belangrijke taak van de gemeente was het wegenonderhoud. De wegen moesten herhaaldelijk van kiezel voorzien worden. In de raadsvergadering van februari 1907 werd door enkele leden verzocht beter toezicht te houden op het delven van kiezel in de hei en op het vervoer ervan. Op de opmerking dat de veldwachter naar de kiezelgroeves moest gaan, zei de burgemeester, dat hij hem daar dikwijls naar toe stuurde. In een volgende vergadering ging het over de kwaliteit van de kiezel. De burgemeester stelde dat in de kiezelhopen slecht te zien is of de kwaliteit ervan goed is. Zodra die gedolven is, 'lopen de lui al voor hun geld'. Het raadslid Franssen vond dat het beter was wat geld te reserveren tot na het vervoer van de kiezel. De voorzitter zegde toe op het zeven goed toezicht te laten houden.

Ook na 1907 bleef de kiezel nog onderwerp in de dorpspolitiek, meteen al in de eerste raadsvergadering van 1908, op 28 maart. De kiezel moest volgens de raadsleden vaker gezeefd worden. De voorzitter zei toen, dat hij niet alléén de verantwoordelijkheid over de kwaliteit wilde dragen, als er elk jaar klachten ingebracht werden. Hij vroeg de raadsleden mee te gaan om de kiezel te onderzoeken en te zien of die al dan niet nogmaals gezeefd moest worden. Alle gemeenteraadsleden zeiden daar graag aan te voldoen.²⁶

Het jaar 1907 is misschien wel het laatste jaar van Brunssum als dorp. De eerste symptomen van de komst van de mijnen werden al zichtbaar. Met de komst van de Staatsmijn Hendrik, die in 1915 met de productie startte, groeide Brunssum in een mum van tijd uit van dorp tot stad. In 1920 woonden er al zeven maal zoveel mensen als in 1907.

* Drs. Th. Raets is oud-geschiedenisleraar en voorzitter van de Stichting Historische Bron van Brunsham.

Noten:

1. F. Dieteren, *Brood op de plank. Brikkebekkesje, arme Limburgse gastarbeiders in Duitsland* [Sittard 1985], 13-17, 21; C. Palmén en J. Reijnders, 'Mensen uit Onderbanken aan de brikken in Duitsland', in: *Jaarboek 1993 'De Veersjprunk'* [Onderbanken 1993].
2. Fred Cammaert, Jan Stuurman, Roelof Braad, *Mariarade Vroeger* [Heerlen 1997], 3-4; *Onder de rook van de mijn* [Zwolle 2011], 11. HCL, Archief Staatsmijnen in Limburg, 17.26/02A, inv.nrs. 111 en 112.
3. *De Limburger Koerier, Provinciaal Dagblad* (LK) was een uitgave van Firma Weyerhorst, Maastricht en de *Nieuwe Limburger Koerier* (NLK) was een uitgave van Firma Penners en Co, Heerlen, vanaf 18 april 1907 een Naamloze Vennootschap.
4. LK 9 januari 1907.
5. RhH, Archief Gemeente Brunssum, inv.nr. 6. Notulen van de Gemeenteraad van Brunssum (Raadsnotulen), 25.1 en 11.12.1907.
6. Raadsnotulen, november 1907 (de notulen vermelden geen datum). W. Moonen, *Brunssum de Eeuwen door* [Brunssum z.j.], 303.
7. LK 29.6 en 21.9.1907; NLK 26.1, 23.2, 6.7, 14.9, 21.9 en 5.10.1907.
8. W. Moonen, 511.
9. LK 11/13.4.1907; NLK 18.4.1907; J. Schreurs, *Dochters van Moeder Magdalena Daemen een eeuw lang in Brunssum* [Brunssum 1957].
10. RhH, Archief Gemeente Brunssum, inv. nr. 22. Notulen van de vergaderingen van Burgemeester en Wethouders (Notulen B&W), 28.10.1907.
11. Notulen B&W, 14.10.1908.
12. Raadsnotulen, november 1907.
13. Notulen B&W, 1907.
14. 'Wet van 12.10.1904 tot regeling van de kleinhandel in sterke drank', in: *Staatsblad* [1904] nr. 230, artikel 4.
15. *Mariarade vroeger*, 3-4.
16. NLK 11.4.1907; Raadsnotulen, 15.6.1907; J.M. Starmans, *Thuis in Brunssum* [Brunssum z.j.], 50.
17. RhH, Notulen B&W, d.d.12.6.1907.
18. NLK 18.6 en 17.8.1907; Th. Raets, *Een eeuw Brunssum... honderd jaar muziek!* [Brunssum z.j.], 32-33; Harry Strijkers, *Dirigenten in Limburg. Biografisch woordenboek van harmonie- en fanfare-dirigenten* [Sittard 2010], 176.
19. Th. Raets, *Een eeuw Brunssum*, 33-34.
20. Raadsnotulen: 5.4., 3.9., 8.10., 11.12.1907; Notulen B&W: 7.1.1908.
21. *Le Grand Calendrier de Herve*, 1792.
22. Th. Raets, 'Geheimzinnig Ambacht, ijzernijverheid in de 18^e eeuw', in: *Bron van Brunsham*, dl. 4, 5-32.
23. Th. Raets, e.a., 'Brunssum in kannen en Kruiken. Geschiedenis van de aardewerkindustrie in Brunssum', in: *Bron van Brunsham*, dl. 2.
24. Raadsnotulen: 5.4., 3.9., 8.10., 11.12.1907.
25. Raadsnotulen: 5.4., 27.5., 11.12.1907 en 28.3.1908.
26. Raadsnotulen: 27.2., 5.4.1907 en 28.3.1908.

AANGESTIPT ...

Door Roelof Braad, Sander van Daal en Wim Nolten

Mijnbouw en arbeidsmarkt in Limburg

Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965. Door Serge Langeweg. Proefschrift Universiteit Maastricht, Maaslandse Monografieën 75 [Hilversum, Verloren, 2011] 360 blz., geïll. (deels kleur), ISBN 9789087042547. Prijs € 32,-.

De industriële ontwikkeling die de regio Zuid-Limburg doormaakte door de komst van de moderne mijnbouw vanaf ongeveer het begin van de 20ste eeuw voorzag in een enorme vraag naar arbeidskrachten. De mijnbouw gaf een enorme economische impuls die de oorspronkelijk vooral agrarische maatschappij in vooral oostelijk Zuid-Limburg danig op zijn kop zette. Goed dus dat er nu in het proefschrift, waarop Serge Langeweg op 15 december 2011 promoveerde, een grondige verkenning beschikbaar komt van het komen en gaan van arbeiders van de mijnindustrie.

In zijn proefschrift zet Serge Langeweg na een

(kort) voorwoord, de probleemstelling over het arbeidsmarktonderzoek en een inleidend hoofdstuk 2 over de opkomst en neergang van de mijnbouw en de vraag naar arbeiders uiteen, hoe de mijnindustrie in de periode 1900-1965 werving en selectie van mijnpersoneel aanpakten en welke pogingen zij hebben ondernomen om personeel aan de mijnen te binden. Vooral ook wordt inzicht gegeven in de arbeidsmarktontwikkeling, de mijnwerkerspopulatie en de nieuwe sociale structuren die ontstonden in de loop van zeven van de acht decennia, waarin de mijnen actief waren (de laatste mijn sloot op 31 december 1974). Het is logisch dat de studie stopt bij de datum van de aankondiging van de geleidelijke sluiting van de mijnen door minister van Economische Zaken, Joop den Uyl, op 17 december 1965 in de Heerlense schouwburg. Daarna volgt een periode van afbouw van de arbeidsmarkt, waarvoor, denk ook ik, een nieuw, daarop gericht arbeidsmarktonderzoek nodig is in verband met de aspecten van nieuwe werkgelegenheid, werkloosheid en de sociaaleconomische herstructurering en gevolgen daarvan. Op basis van cijfermateriaal uit archieven en gepubliceerde verslagen, steekproeven uit de archieven van het Algemeen Mijnwerkersfonds van de Steenkolenmijnen in Limburg (AMF) – weergegeven in vele tabellen en grafieken in het boek - wil de auteur een lange-termijnanalyse geven van vele aspecten van de arbeidsmarkt voor mijnwerkers in Limburg. Noodge-

dwongen - door gebrek aan cijfers erover - betreft het onderzoek slechts marginaal het hogere kader van beampten. Bij de aankondiging van de sluiting van de mijnen was zo'n 15% van het personeelsbestand van de mijnen 'beampte', waarvan 26% ondergronds. In het hele boek interpreteert Serge Langeweg de cijfers op voortreffelijke wijze, uitgaande van een goede dosis 'bronnenkritiek'. Bij de analyse van de cijfers houdt hij rekening met onnauwkeurigheden en ik heb hem niet direct op een conclusie kunnen betrappen die niet op betrouwbare cijfers gestoeld is. Daarbij blijft hij bij het thema van zijn studie: hij geeft geen tabellen die er niet toe doen, zoals percentage mijnwerkers op de totale bevolking in de mijn gemeenten of het totaal aantal buitenlanders op de bevolking. Soms zou je zo'n grafiekje wel willen voor verdere beeldvorming, zoals een tabel als 4.5 (p. 91), waarin de bestemming naar de Duitse mijnen van de mijnwerkers uit Limburg aan de hand van de uitgegeven nationaliteitsbewijzen wordt opgegeven, voor de noordelijk provincies van ons land, in verband met de instroom van die Noord-Nederlandse mijnwerkers in onze omgeving. Ik begrijp echter uit bijlage 9 (p. 303) dat het een hele klus moet zijn om de gegevens te filteren en dat die gegevens nog niet voorhanden zijn.

In het derde hoofdstuk analyseert de auteur het arbeidsaanbod aan de hand van de demografische ontwikkeling en ruimtelijke aspecten. In de bevolkingsgroei wordt gedifferentieerd naar natuurlijke groei en groei door migratie, een vingeroefening die al eerder is gedaan, zoals de auteur ook aangeeft. Waardevol is dat deze hier samenvattend op inzichtelijke wijze is weergegeven. De auteur verklaart verschillen tussen Limburg, oostelijke en westelijk mijnstreek en geeft aan uit welk potentieel van de mannelijke bevolking mijnwerkers geworven kunnen worden, hoe er gependeld werd naar de betreffende mijnen (te voet, trein, bus, tram, fiets) en dus ook waarom het nodig was voor de mijnbedrijven duizenden mijnwerkers van buiten de regio te rekruteren en te voorzien in noodzakelijke voorzieningen als woningen en infrastructuur. Hij constateert dat de pendel vanuit meer plaatsen verspreid over de provincie, vooral uit Midden-Limburg en Maastricht, naar de mijnen eerst na de forse toename na 1950 van eigen gemotoriseerd vervoer (bromfiets, scooter, auto) van de mijnwerker zelf is gestegen. De kern van de mijnwerkersgezinnen woonde echter in de mijnzetelgemeenten, omdat daar voor 1930 de meeste woningbouw had plaatsgevonden. Wel maakt de auteur een formeel storende fout (voor het eerst in de aanname erover op p. 60) die ook in de bijlagen 7 en de tabellen 3.7 t/m 3.12 in dit hoofdstuk voor de interpretatie een verkeerd beeld scheppen. Hij plaatst de Staatsmijn Emma in de gemeente Hoensbroek, terwijl deze toch echt geheel binnen de gemeentegrenzen van Heerlen was gesitueerd (zie bijvoorbeeld: Plattegrond der Gemeente Heerlen door H.H.A. Tummers, 1919, overdruk hiervan als bijlage bij *Het Land van Herle*, 35[1985]4). Hoensbroek was echter wel een echte mijn gemeente, maar dat kun je waarschijnlijk ook van andere plaatsen zeggen waar mijnen en woningbouwverenigingen grote mijnwerkerskolonies lieten verrijzen. Voor de algemene conclusies van deze dissertatie heeft deze constatering echter geen gevolgen.

Vervolgens komt in het vierde hoofdstuk aan de orde hoe de mijnen hun

Naoorlogs wervingsaffiche van de Nederlandse Mijnen als alternatief voor de overzeese emigratie. Collectie Continium, Kerkrade

arbeiders wierven, met altijd wel een eerste voorkeur voor mijnwerkers uit de regio, net daarbuiten of Nederland. Hoewel er in Limburg aardig wat werkloosheid was ten gevolge van de landbouwcrisis aan het eind van de 19de eeuw, zochten vele arbeiders hun heil over de grens in Duitsland als brikkenbakker, bouwvakker of in de landbouw als meid of knecht en ook als mijnwerker in het Roergebied. Ze waren aanvankelijk, voor de eerste Wereldoorlog, maar moeilijk over te halen om in de Nederlandse mijn te werken. Uitgebreid wordt stilgestaan bij de het aantal Nederlanders (in 1913 ca. 107.000) dat vooral vanaf 1890 in de Duitse mijnen werkte en hoeveel er voor het dagelijkse werk vanuit onze regio naar toe pendelden. Interessant is de tabel 4.2 waarin na analyse van de Limburgse huwelijksakten over de periode voor 1890 en in tienjaren blokken tot 1919 is aangegeven hoeveel bruidegoms opgegeven hebben mijnwerker te zijn. Het lijstje van de gemeenten had wat mij betreft wat uitgebreider mogen zijn, onder 'overig' staan voor de laatste tienjarenblokken veel mijnwerkers en plaatsen als Eigelshoven, Voerendaal, Simpelveld, Brunssum vind ik niet terug. Minimaal hadden toch de latere mijn(zetel)gemeenten genoemd mogen worden.

Boeiend is te lezen dat de mijnbazen wat de selectie betreft in de eerste jaren weinig te kiezen hadden, en hoe dat later meer vorm kreeg. Maar ook dat het rekruteringsbeleid van de door Poels opgerichte arbeidersbeurs en de rooms-katholieke geestelijkheid zeker in de begintijd pover was of hoe Nederlanders uit de Duitse mijnen voor de mijnarbeid naar onze regio trokken. Verder hoe en waarom in de crisisjaren massaontslagen vielen en getornd werd aan de arbeidsvoorwaarden en in de Tweede Wereldoorlog de mijnbouw onder Duits toezicht de gevraagde productieverhoging en de verplichte arbeidstijdverlenging (zondagsdienst) de productiviteit zelfs afnam. De afname ligt niet aan de tewerkstelling door arbeiders die daarmee vrijstelling kregen voor de verplichte arbeid in de Duitse industrie, omdat het selectiebeleid van de mijnen volgens de auteur in zijn afsluitende conclusie even streng bleef als voor de oorlog.

Na de oorlog blijkt het moeilijk op de Nederlandse arbeidsmarkt te rekruteren. Onder andere Poolse ex-militairen en politieke delinquenten worden in de mijnen tewerkgesteld. Met wervingsaffiches werd gewezen op de goede arbeidsomstandigheden en voorzieningen als extra distributiebussen en tegenwicht gegeven aan de emigratiegolf van na de oorlog. In het midden van de jaren vijftig kwam er door voorzieningen als de Ondergrondse Vak School een goede instroom uit de jonge Limburgse bevolking. Rond 1960 was dat alweer anders, omdat er (terecht) nog maar weinig vertrouwen was in de toekomst van de Nederlandse mijnbedrijven.

De mijnen waren dus tijdens de gehele periode van exploitatie ook aangewezen op werving van buitenlandse arbeiders om tot maximale productie

te komen. Uitvoerig gaat Serge Langeweg in het vijfde hoofdstuk in op dit fenomeen. In de perioden in de ontwikkeling van de mijnindustrie varieert dat nogal. Vanaf 1905 tot 1925 is ongeveer één op de vijf mijnwerkers buitenlander (totaal boven- en ondergronds), tussen 1925 en 1935 één op de drie à vier, tussen 1935 en 1940 één op de zeven à acht, tussen 1940 en 1964 één op de tien tot twaalf. In 1965 bij de aankondiging van de mijnsluiting wordt gemeld dat 85% van de totale mijnwerknemers Nederlander is (foutje op p. 121? De tabel op p. 315 geeft 13% niet-Nederlander, volgens mij en de conclusie op p. 264 het correcte percentage), en dat blijft ongeveer zo (gemiddeld 12,3%) tot de sluiting van de laatste mijn in 1974. Opmerkelijk is dat de cijfers voor buitenlandse mijnwerkers nauwelijks beïnvloed zullen zijn door naturalisatie. Naturalisatie van buitenlandse werknemers kwam weinig voor, omdat het duur was en is op het totaal in de statistieken te verwaarlozen (Brassé en Van Schelven geven in *Assimilatie van vooroorlogse immigranten* [1980] voor Heerlen 141 naturalisaties in de periode 1910-1978). Bijzonder zijn de verschillen in de verschillende periodes. Tot de Eerste Wereldoorlog blijkt dat 90% van de ondergrondse (Nederlandse en buitenlandse) mijnwerkers al eerder ervaring opgedaan had in een Duitse mijn. De buitenlandse mijnwerkers zijn dan vooral Duitsers (waaronder ook van oorspronkelijk Poolse herkomst), Belgen en Oostenrijkers (waaronder ook van oorspronkelijk Sloveense herkomst) met tussen 1915 en 1917 een grote groep Belgische vluchtelingen en militairen. Na de Eerste Wereldoorlog komen als eerste vooral ook Hongaren, Joegoslaven, Tsjechen, Italianen en Russen naar het Limburgse steenkolenbekken, mede door een meer en meer georganiseerde werving ook van meer ongeschoolde buitenlanders, omdat er steeds meer vakkennis bij de Nederlandse mijnwerkers was die kon worden overgedragen. Langeweg vertelt welke aspecten daarbij aan de orde waren, zoals taalbarrières, ontwikkeling van de bedrijfsopleiding, gedrag en religie. Daarbij komen de ontslaggolven van de crisisjaren aan bod, waarbij opmerkelijk genoeg de ontslagen als eerste bij de buitenlandse werknemers vielen. Anders dan in de naastgelegen mijngebieden in België en Duitsland wisten de directies nipt te voorkomen dat door de Duitsers groepen buitenlandse dwangarbeiders in de Nederlandse mijnen tewerkgesteld werden. Na de oorlog vertrekken wervingsteams naar het buitenland, in 1947 eerst naar Duitsland om met toestemming van de Amerikanen te werven onder 'displaced persons'. Daarna werden in het spanningsveld van de internationale arbeidsmarktregulering vooral in Italië en Oostenrijk en in de jaren 1960-1965, naast Italië ook in Spanje, Joegoslavië en Marokko arbeiders geworven.

Om het veelvuldig komen en gaan van vakkrachten uit binnen- en buitenland, zoals dat in de beginjaren intensief het geval was, tegen te gaan, hebben de mijnen een 'vaste-stampolitiek' gevoerd. Langeweg zet de processen van het arbeidsverloop en 'overlevingspercentages' uiteen in een aantal grafieken en tabellen en beschrijft de 'Wandervogel' uit de eerste tijd en wat de mijnen hebben ondernomen aan sociale voorzieningen, de ondersteuning van verenigingen en initiatieven van vooral het katholieke verzorgingsstelsel en dergelijke om mijnwerkers te binden. Later gaat ook

Aankomst van een groep Italiaanse gastarbeiders voor de mijn Julia in Maastricht op 6 juli 1956. Foto: Collectie Continium, Kerkrade

de leesjongensopleiding en de OVS daarin een rol spelen en de cultivering van de 'mijnwerkertraditie', gepropageerd onder andere in het magazine 'Steenkool' dat alle mijnwerkers gratis konden meenemen. Afnemend loonniveau ten opzichte van andere industriële sectoren zorgde soms voor een groter verloop, met name na 1950 ook naar mijnen over de grens omdat daar meer te verdienen viel.

Na vergelijking van het verloop met andere industrieën in Nederland, waarvan alleen voor de laatste jaren een tabel (6.17) wordt gepresenteerd, voor eerder moeten we de literatuurverwijzingen volgen, concludeert de onderzoeker dat dit tot 1960 bij de mijnen niet buitensporig hoog is en eerder in het hoofdstuk ook, dat de Limburgse mijnwerkers het trouwst waren aan de mijnbouwsector (p. 209). Onder druk van het hogere loonaanbod bij de mijnen over de grens, maar ook door de onvrede die bij de 'vaste stam' ontstond over het komen en gaan van tijdelijke groepen mijnwerkers uit het buitenland, werd de neiging tot vertrek uit de sector in de tweede helft van de jaren vijftig versterkt.

Het zevende hoofdstuk sluit af met een samenvatting en conclusie. Een aantal daarvan zijn hierboven al min of meer verwoord. Ik beperk me tot de meest opmerkelijke. De rest is uiteraard in het zeer leesbare zevende hoofdstuk te vinden (met een vertaling in het Engels achter in het boek). De studie bewijst dat in ieder geval in de eerste periode (1900-1930) de vraag naar mijnwerkers behoorlijk groter was dan de enorme aanwas van mijnwerkers van 660 in 1898 tot 38.000 in 1930 doet vermoeden. Daarbij werden de mijnen geconfronteerd met een groot verloop van 40% per jaar met uitschieters tot bijna 90% voor de Eerste Wereldoorlog. Tijdens de crisisjaren gaan 9000 banen verloren en kan vooral geworven worden uit jonge in de Limburgse samenleving gewortelde arbeidskrachten. Meteen na de Tweede Wereldoorlog verdwijnen bijna alle Duitse mijnwerkers.

Rond 1955 pendelt zo'n 7,5% van de mijnwerkers naar mijnen in België en Duitsland, in de periode 1960-1965 is dat nog rond 3,5%. Logisch dus dat de

mijnen in het midden van de jaren vijftig een tegenoffensief inzetten. Zelf zou ik getwijfeld hebben om de alinea erover in de conclusie op te nemen. De invloed ervan lijkt marginaal op de arbeidsmarkt in Limburg en is in de eerste hoofdstukken als wegingselement afdoende aan de orde geweest. Opmerkelijk vind ik de conclusie: 'De structurele personeelsproblemen waren een belangrijke overweging van de Nederlandse regering om in december 1965 de gefaseerde sluiting van de mijnen aan te kondigen'. Ik had tot nu toe zelf sterk de indruk dat de Limburgse mijnen te duur produceerden ten opzichte van buitenlandse steenkolenbedrijven en dat het goedkopere te winnen aardgas en in beperkte mate ook aardolie en de kolencrisis van 1958-1960 de boosdoeners waren. Was het gebrek aan personeel niet meer een excuus ten opzichte van de actieve ploeg mijnwerkers? Maar uiteraard: Serge Langeweg bewijst met zijn studie zeker dat mijnwerkers door betere vervolgopleiding van de mijnwerkerszonen en het verlies aan vertrouwen in de mijnindustrie door de kolencrisis van 1958-1960 er een tekort aan Nederlandse mijnwerkers ontstaat. De mijnen gaan dan rekruteren naar ervaren mijnwerkers uit Joegoslavië en Marokko. 'Zij hadden een belangrijke rol bij de gefaseerde sluiting van de mijnen, waardoor het voor veel oudere Nederlandse mijnwerkers mogelijk was hun overbruggings- of pensioenge-rechtigde leeftijd als mijnwerker te halen', vindt Langeweg. [RB]

De wereld van Jan Stuyt (1868-1934)

Themanummer van Kunsthistorisch tijdschrift *Desipientia* over architect Jan Stuyt, 18[2011] 1, 52 blz. Prijs los nummer: € 7,95 via www.desipientia.nl.

Begin 2010 ging binnen de afdeling Kunstgeschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen onder leiding van Jeroen Goudeau het onderzoeksproject 'Jan Stuyt' van start. Doel was het werk van architect Stuyt te inventariseren en de betekenis van het oeuvre van deze wat in vergetelheid geraakte, katholieke bouwmeester te evalueren. Het project bestond uit drie onderdelen: een boek, een symposium en een themanummer van *Desipientia*.

Directe aanleiding voor een breder opgezet onderzoek naar het oeuvre van Stuyt waren twee bachelorwerkstukken van Nijmeegse studenten over Stuyts villabouw en de bouw-

geschiedenis van de Cenakelkerk en aanpalende gebouwen in de Heilig Land Stichting. Dit waren ook de hoofdonderwerpen van het symposium "Twee onder een koepel: Jan Stuyt en de Heilig Land Stichting" dat werd gehouden op 25 februari 2011 aan de Radboud Universiteit in Nijmegen.

Tijdens het symposium werd het boek *Jan Stuyt (1868-1934), een begenadigd en dienend architect* onder redactie van Jeroen Goudeau en Agnes van der Linden reeds ten doop gehouden (zie: *LvH* 61[2011] 2).

In juli 2011 volgde een themanummer van het kunsthistorisch tijdschrift *Desipientia* met daarin geredigeerde lezingen van de sprekers op het symposium. Waar het boek een overzicht geeft van het leven en werk van Stuyt, gaan de verschillende essays in *Desipientia* dieper in op bepaalde aspecten uit zijn leven en loopbaan.

Na *Enkele notities over zijn leven en werk* door Agnes van der Linden, gaat Sible de Blaauw in op Stuyts kerkelijk oeuvre in *Kerkbouwer als professie in de eerste decennia van de twintigste eeuw*. Daarin wordt Stuyts werk meer specifiek geplaatst binnen de context van de kerkenbouw uit die periode.

Jan de Hond concludeert in zijn bijdrage *De Heilig Land Stichting als een voorbeeld van bijbels oriëntalisme* dat de Heilig Land Stichting niet zozeer in artistiek opzicht van grote invloed is geweest, maar dat men het complex al vrij snel een meer didactische waarde toedichtte.

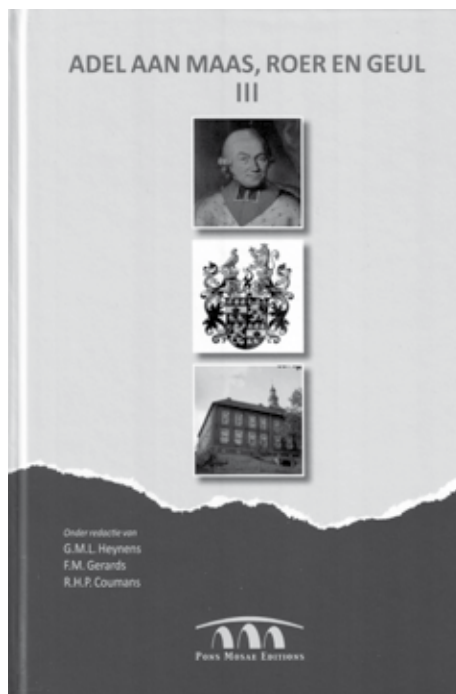
Casper Staal gaat in zijn bijdrage *Jan Stuyt en Alphons Ariëns: Een eerste schets van inspirerende contacten* in op inspiratie die Stuyt haalde uit het contact met de sociaal bewogen priester Alphons Ariëns en hun gezamenlijke liefde voor Italië.

Het essay *De Restauratie van de Heilig Land Stichting* van Anne van Bakel, Kees Tak en Stefanie Weser laat zien tegen welke dilemma's bouwkundigen en restaurateurs aanliepen bij de restauratie van onder meer de Cenakelkerk en de gewelf- en muurschilderingen. Het voor die tijd moderne gewapend beton dat Stuyt voor de koepel gebruikte werkt als een koudebrug die zorgt voor vochtproblemen en zoutuitbloei.

Waar in het boek *Jan Stuyt (1868-1934), een begenadigd en dienend architect* slechts een paragraaf is gewijd aan de Beurone Kunstschule, gaat Kees Veelturf met *Jan Stuyt, Piet Gerrits, Willibrord Verkade en de School van Beuron* in het themanummer van *Desipientia* dieper in op deze stroming van kerkelijke kunst en op de samenwerking met kunstenaar en reisgenoot naar Palestina Piet Gerrits (1878-1957).

Kees van der Ploeg beschrijft in hoeverre het werk van Stuyt modern te noemen is. Hij laat met *Wat heet modern? Jan Stuyt, liturgische vernieuwing en moderne architectuur* zien, hoe Stuyt zich losmaakt van de theorieën van architecten en theoretici uit de vorige generatie: Eugene Viollet-le-Duc, Pierre Cuypers, Jozef Alberdingk Thijm en Victor de Stuers en tijdgenoten die in de neogotische traditie blijven werken. Een belangrijk element uit Stuyts werk, de centraalbouw, ontbreekt hier natuurlijk niet.

Het themanummer van *Desipientia* is een mooie aanvulling op het eerder verschenen boek en een tastbare herinnering aan het symposium, gewijd aan deze in de Nederlandse architectuurgeschiedenis minder bekende architect. Stuyt heeft met het symposium en de uitgaven de aandacht gekregen die hij verdient. De boventoon in het tijdschrift wordt gevoerd door verschillende aspecten van het religieuze werk, maar voor de context van zijn woningbouw die veelvuldig in Parkstad Limburg voorkomt, is met name de bijdrage over Stuyts contact met Alphons Ariëns zeer interessant. [SvD]

Adel aan Maas, Roer en Geul *Studies over de adelsgeschiedenis van Limburg. Deel III.* Door R. Coumans, B. Demoulin, G. van de Garde, F. Gerards, J. Geradu, G. Heynens, J. Mertens, E. Ramakers, Th. van Rensch, mevr. Ch. Ruijs-Janssen en H. Weinberg. Uitgeverij Pons Mossae Editions [Valkenburg a/d Geul 2011] ISBN/EAN: 978-90-79444-10-6. Gebonden, 332 p. Prijs € 24,50.

Reeds eerder verscheen Deel I [2008], Deel II in [2010] en nu volgt Deel III en samen met 'Adel in Limburg' zijn zij nu de tafel met vier poten, constateert Lou Heynens met enige trots. Samen met Frans Gerards en Ralf Coumans vormen zij de redactie van deze serie. Maar liefst elf auteurs passeren de revue: Lou Heynens met Inleiding en De foute keuze van Friedrich Wilhelm baron von Bentinck zu Wolfraath. De adellijke familie Van Elmpt wordt beschreven door Frans Gerards, en Emile Ramakers neemt de familie Van Berghe voor zijn rekening. Verder geeft Jacques van Rensch een toelichting

op de Archivalische Quellen zur Adelsgeschichte im Maasgebiet, speciaal voor Duitse onderzoekers! Jozef Mertens bespreekt Edmond Huyn van Amstenrade, Contrareformatorische landcommandeur van de Duitse Orde in het Land van Maas en Rijn. Een relatief onbekende familie De Grootte, Heren van Oost, Strucht en Stevoort wordt door Harry Weinberg uitgelicht. Met als subtitel: Verheven, miskend en gesmaad geven Lou Heynens en Jef Gerardu een beeld van César Constantin-Francois graaf van Hoensbroeck vorst en bisschop van Luik. De (diverse) voogden van Roermond worden door Gerard van de Garde en mevrouw Charlotte Ruijs-Hanssen uitvoerig voor het voetlicht gehaald. Een Franstalig artikel van de hand van Bruno Demoulin verschijnt onder de titel *La réaction de la noblesse et la défense de ses privilèges dans la Principauté de Liège au début de XVIII siècle*, met een korte samenvatting. Tenslotte laten Lou Heynens en Ralf Coumans het verschil tussen feit en fictie zien in een opstel over De 'hofdame' van vier keizers: Alide Freifrau von Schrader-de Villers de Pité 1846-1941. Het boek is voorzien van een register van familie- en persoonsnamen en bevat, naast 33 wapenafbeeldingen, uiteraard in kleur, een 3-tal plattegronden, twee genealogische overzichten, maar liefst 43 kleuren- en 37 zwart/wit foto's, hetgeen het illustratieve deel zeer ten goede komt. De artikelen zijn voorzien van een uitgebreid (eind)notenapparaat, dat op haar beurt uitnodigt voor nader onderzoek én publicatie van boeken over de adelsgeschiedenis. [WN]

COLOFON

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen, Brunssum en Voerendaal.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen. Tel. 045-5604582. E-mail: redactie@landvanherle.nl
web: www.landvanherle.nl
Bankrekening: ING 2069907

Bestuur: ing. K. van Nuys, voorzitter; mw. C. Hage-Enns Enns, H. Otten, penningmeester, R. Braad, S. Giezenaar, R. Habets BICT, mr.ir. J. Smeets.
Redactie: R. Braad, hoofdredacteur; S. van Daal BA; drs. M. van Dijk; dr. F. Gerards; drs. K. Linders (eindredacteur); W. Nolten; drs. D. Smeets-Habets.

Richtlijnen voor de auteurs: Artikelen kunt u per post of liever per e-mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN 0166-2988
Jaargang 62

Verschijnt driemaandelijks. Abonnementen per jaar € 17,00 of € 16,00 per automatische incasso. Looptijd van een abonnement uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers nageleverd. Los nummer: € 5,- excl. portokosten.
Prijs van dit nummer: € 5,00

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems, Hoensbroek.
Druk: Schrijen-Lippertz Media B.V.

